

NIEKOĽKO POZNÁMOK K SLOVENSKU AKO POLITICKÉMU REGIÓNU

Alžbeta Djurbová

Independent Researcher, e-mail: djurbova.a@gmail.com

Abstract: Although the main elements of the current form of the structure of the global order are modern states of the Westphalian type, man's relationship to the inhabited territory goes back in history much further than just the 30-year war. It is precisely the regions to which people originally clung, felt loyal to them, and which ultimately determined their initial feeling that they belonged somewhere. Therefore, if we want to devote any study, even if only partially, to a particular state, it is necessary to take into account its spatial classification in a broader context, ideally in a way that takes into account the historical context of its territorial formation. In this spirit, we also formulated the content of the presented study, which provides a summary of the basic conceptual apparatus of regional studies, with emphasis on political regions, so that we can then follow up on the issue of spatial formation of Slovakia and geopolitics of Central Europe. It is in the historical context of the development of the Central European area that we can observe the immediate connection between the development of the territory of today's Slovakia and the wider environment, with which it has significantly interfered for centuries.

Keywords: region, political region, state as political region, Central Europe, Slovakia

1 ÚVOD

Nedávno, 4. júna 2020, uplynulo už 100 rokov od udalosti, ktorá bola, podľa nášho názoru jednou z najdôležitejších z hľadiska priestorového formovania Slovenska. 4. júna 1920 bola v Paríži, v chodbe, ktorá spája zámky Malý Trianon a Veľký Trianon, podpísaná tzv. Trianonská mierová zmluva s Maďarskom, ktorá spolu s mierovou zmluvou s Rakúskom podpísanou už 10. septembra 1919 v Saint-Germain-en-Laye, urobili definitívnu bodku za existenciu Rakúsko-Uhorska. Môžeme povedať, že až 4. júna 1920 sa prvýkrát objavilo na mape sveta Slovensko. Severná hranica Slovenska bola viac alebo menej známa už skôr, aj keď sa po roku 1918 mierne upravovala, bola to hranica oddeľujúca Uhorsko od Haliče, takisto západná hranica Slovenska oddeľujúca Uhorsko od Moravy bola narysovaná už skôr, táto sa stala v rámci vznikajúceho Československa vnútroštátnou hranicou, ale o južnej

hranici, ktorá ukázala Slovensko ako politický región v „kompletnom“ prevedení jeho hraníc, sa rozhodlo až 4. júna 2020.

Je zrejmé, že hranice medzi Maďarskom a Československom nakreslené na mierovej konferencii v Paríži v roku 1920 mohli vyzerat' aj inak. Vieme si dobre predstaviť, že bolo možné ponechať Maďarsku napr. nielen Žitný ostrov, (Csallóköz, maď., Große Schütt, nem.), ale aj oblasť Juhoslovenskej kotliny a oblasti južných častí Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny. Že sa tak nakoniec nestalo bolo výsledkom dlhých rokovaní mocností s Maďarskom, pri ktorých sa zohľadňovali nielen etnické, ale aj hospodárske, dopravné a vojensko-strategické faktory. Ťažko povedať čo presne nakoniec rozhodlo. Ale, keď si uvedomíme, že bolo tesne po skončení 1. svetovej vojny, najhroznejšieho vojnového konfliktu v dovtedajších svetových dejinách, významnú rolu zohrali pravdepodobne práve vojensko-strategické faktory. Južné, nížinné a kotlinové oblasti, ktoré boli nakoniec pričlenené Slovensku mali zabezpečovať, okrem iného, integritu jeho územia, keďže oblúk Západných Karpát s pomerne úzkymi kotlinami nachádzajúci sa severne od nich, mal v tomto smere limitované možnosti.

Vznik Československa, Kráľovstva SHS (Juhoslávie) a obnovenie samostatnosti Poľska možno považovať za pozitívne kroky aj v kontexte deklarovaného práva národov na sebaurčenie. No ako hovorí Rychlík (2020), najmä v prípade Československa a Kráľovstva SHS nemôžeme hovoriť o vzniku nových národných štátov, ale skôr o zmenšených kópiách zaniknutého Rakúsko-Uhorska so všetkými jeho národnostnými problémami. Ak sa pozrieme napr. na Slovensko, tak je určitým paradoxom, že južné nížinné a kotlinové rovinaté územia, ktoré boli Slovensku Trianonom „prisúdené“ aj (hlavne?) z dôvodu zabezpečenia integrity štátu sú dnes, po 100 rokoch, stále bez dvojkoľajovej elektrifikovanej železnice a bez diaľnice alebo rýchlostnej cesty, dopravných komunikácií, ktoré by tú integritu Slovenska, politickú, ekonomickú i kultúrnu, výrazne zabezpečovali. Hlavne oblasť Juhoslovenskej kotliny dnes patrí medzi menej rozvinuté regióny Slovenska, kde chýbajú väčšie mestá, regionálne centrá. Opatrná otázka, či za týmto stavom nie je trochu aj fenomén etnickej štruktúry týchto južných oblastí, je asi aj na mieste.

Odborníci, ktorí v rokoch 1919 – 1920 vo Versailles tvorili nový poriadok, si problém menšín v nových štátoch uvedomovali. Riešením mala byť ochrana národnostných menšín. Menšinové klauzuly sa stali súčasťou zmlúv so všetkými nástupníckymi štátmi. Mali garantovať rovnoprávne postavenie príslušníkov menšín s príslušníkmi štátneho národa a navyše mali im zabezpečovať určité „práva navyše“, pokiaľ ide o používanie svojho jazyka a organizácie školstva (Rychlík, 2020). Citovaný autor vo svojej práci, okrem iného, hovorí, že menšinou v cudzom štáte ale žiadna národnostná skupina dobrovoľne byť nechce, nech by jej menšinové práva boli akékoľvek. Nie je preto nijako prekvapujúce, že hneď po rozpade Rakúsko-Uhorska sa vlády jednotlivých nástupníckych štátov snažili upraviť „via facti“ hranice tak, aby sa „ich“ národ dostal do hraníc „svojho“ národného štátu. Keď sa na túto otázku pozrieme s pohľadu Slovenska dnes, tak pozorujeme, že snaha dostať menšinový národ do hraníc svojho štátu nie je na programe dňa, ale stále pozorujeme snahu menšín o získavanie rôznych výhod, vrátane územno-politickej autonómie.

Na záver úvodu si dovoľíme urobiť krátku poznámku k absencii kartografických príloh v predkladanom príspevku. Kartograficky je, napr. v kapitole 4 hodnotená problematika formovania územia Slovenska v strednej Európe, veľmi dobre ilustrovaná vo viacerých prácach. Dávame do pozornosti napr. práce Kršák et al. (2015), Gurňák et al. (2014), Rychlík (2020) a Kováč (2020). V predložennom príspevku sa budeme venovať verbálnemu hodnoteniu sledovaných fenoménov, o ktorých je kartografické povedomie pomerne dobre známe.

2 POJMY REGIÓN A POLITICKÝ REGIÓN, POZNÁMKA PRVÁ

Regiónu, ako hlavnému objektu regionálnej geografie, sa doposiaľ venovalo množstvo autorov, z ktorých väčšina vo svojej teórii nazerá na tento pojem individuálne, a prichádza tak s vlastnou formuláciou. V minulosti bol prototypom termínu región latinský termín *regio*, ktorý v preklade znamená *kráľovstvo* alebo vo všeobecnejšom význame *krajinu v zmysle politického územia*. Z podobnej predstavy vychádza aj Moschelesová (1951, in Bašovský a Lauko, 1990), ktorá región definovala ako *územie štátov, alebo lepšie povedané národov*. Termín región sa pochopiteľne nemusí bezpodmienečne viazať na určitú skupinu ľudí spojených na etnickom základe, aj dnes v Ázii, v Afrike i v iných oblastiach sveta sa ešte stále nachádza veľký počet skupín ľudí etnicky spojených, ktoré nie sú takpovediac územne „zakorenené“. Obdobie druhej polovice 18. storočia, kedy zameranie geografie vystihoval jej komerčný a popisný charakter reprezentovaný A. F. Büschingom, sa vyznačovalo tendenciou vnímať región ako politicko-historickú územnú jednotku (Gurňák et al., 2007), čo bolo vzhľadom na uvedené zameranie geografického bádania pochopiteľné. Neskôr v 19. stor. a začiatkom 20. stor. začali geografi, v súlade s filozofickými a teoreticko-metodologickými názormi, nazeráť na región ako na prirodzene existujúcu územnú jednotku a reálny objekt poznávania. V prípade deterministického prístupu k štúdiu regiónu reprezentovanom napr. Friedrichom Ratzelom, Ellen Churchill Semple, Huntingtonom a inými, bola v regióne rozhodujúca úloha pripisovaná prírode, do značnej miery, determinujúcej rozvoj výroby a spoločnosti všeobecne, preto dostal tento smer geografického bádania aj názov environmentálny determinizmus (Bašovský a Lauko, 1990).

V rámci tohto prvého konceptu, nazeráť na región ako na prirodzene existujúcu územnú jednotku, sa objavili tri prístupy k štúdiu regiónov (Klapka, 2019). Prvý, vyššie popísaný, vychádzajúci z pozícií tzv. environmentálneho determinizmu a bol inšpirovaný Darwinovou teóriou o pôvode druhov, publikovanou v roku 1859. Základná myšlienka tohto prístupu spočíva v tom, že aktivita človeka v regiónoch je určovaná (determinovaná) prírodnými (environmentálnymi) charakteristikami. Spoločnosť, jej ekonomika a kultúra, teda reagujú na prírodné podmienky, prispôbujú sa im podobne ako rastlinné a živočíšne druhy. Druhý prístup vychádzajúci z pozícií environmentálneho posibilizmu reagoval, na „jednoducho chápaný“ environmentálny determinizmus. Posibilistické chápanie regiónu vychádza z prác za-

kladateľa modernej francúzskej geografie Paul Vidal de la Blachea (1925, in Hars-horne, 1959) a jeho základnou myšlienkou je, že región je určovaný vzájomnou interakciou prírodných a spoločenských charakteristík. Prírodné prostredie síce funguje ako určitý rámec, ale väčší význam má podľa Paul Vidal de la Blache kultúrne pôsobenie spoločnosti. Tretí prístup vychádza z pozícií tzv. environmentálneho indeterminizmu, ktorého hlavnou myšlienkou je presvedčenie, že spoločnosť, najmä jej ekonomika a kultúra, sú nezávislé na prírodných podmienkach. Indeterministické chápanie regiónu teda do istej miery popiera vzájomnú podmienenosť človeka a prírody, resp. skôr skúma vplyv človeka na prírodné prostredie, napr. v rámci koncepcie kultúrnej krajiny. Indeterministické chápanie regiónu je spojené so školou kultúrnej geografie, ktorá sa etablovala na Kalifornskej univerzite v Berkeley a s menom zakladateľa kultúrnej geografie Carla Ortwinu Sauera. Ako uvádza Klapka (2019), Sauer patril medzi významných kritikov deterministického prístupu k regiónu a hlásil sa k chorologickému prístupu v geografii, ktorý presadzovali Alfred Hettner a Richard Hartshorne.

Región sa teda stal komplexným pojmom, vytvoreným vzájomným pôsobením elementov prírodného prostredia a jednotlivých prvkov ľudskej spoločnosti, s dôrazom na dominujúcu úlohu človeka a jeho aktivity na určitom území. (Rościszewski, 1962).

Nepovažujeme za potrebné na tomto mieste širšie diskutovať na tému vývoja chápania konceptu regiónu. Len poznamenávame, že po chápaní konceptu regiónu ako prirodzene existujúcej územnej jednotky a reálneho objektu geografického poznávania, ktorý bol dominujúcim konceptom regiónu v rámci premodernistickej paradigmy geografie, reprezentovanej najmä vidaliánskou a hettnerovsko-hartshornovskou chorologickou koncepciou geografie (geografia ako popisná veda), „nastúpil“ v 50-tych rokoch minulého storočia koncept regiónu ako klasifikačnej triedy a analytického nástroja poznávania, ktorý bol dominantný v období modernistickej paradigmy geografie, reprezentovanej neopozitivistickou priestorovo-analytickou (schaeferovsko-bungeovskou) koncepciou teoretickej a kvantitatívnej geografie (geografia ako priestorová veda). Zatiaľ, v hrubých rysoch hodnotenia, tretí koncept chápania regiónu ako účelového nástroja ľudskej aktivity, nástroja jeho riadenia a zároveň objektu bádania rozvinutosti sa stal dominujúcou koncepciou postmodernistickej paradigmy geografie reprezentovanej viacerými smermi a prístupmi (geografia ako spoločenská veda). A práve v tomto koncepte regiónu sa do popredia tlačí nazeranie na región ako na politickú územnú jednotku.

Hoci v dlhej histórii modernej geografie, teda od Humboldta a Rittera, je zrejmä snaha jednoznačne ustáliť pojem *región*, medzi odbornou verejnosťou je stále prítomná očividná nejednotnosť. Na terminologickej rozmanitosti, ktorá vyplýva z vyššie uvedených skutočností, môžeme pozorovať, že región v sebe často nesie viacero významov, a to v závislosti od kontextu (akademického, odborne aplikačného, prípadne laického), v ktorom je využívaný. Z tohto dôvodu to v praxi znamená, že regiónom môže byť súčasne nazývané napríklad Slovensko, Pobaltie, región V4, daný vidiecky región, región Vysokých Tatier, Trnavský región (uvažujúc o Trnavskom samosprávnom kraji), prípadne iná územná jednotka. Možno teda konštatovať,

že pojem *región* používa v súčasnosti pomerne veľa vedných disciplín, najmä sociológia, ekonómia, etnografia, politológia i iné, čo máva spravidla za následok už naznačené odlišné interpretácie a klasifikácie (Jakabová, 2010).

Treba ešte poznamenať, že už v 50-tych rokoch minulého storočia začal byť pojem región využívaný aj v rámci samostatnej oblasti vedeckého výskumu, v tzv. regionálnej vede. Od polovice 50-tych 20. storočia pri štúdiu hodnotenia rozmiestňovania jednotlivých výrobných a nevýrobných aktivít v priestore zohral významnú úlohu americký bádateľ Walter Isard. Nový bádateľský odbor nazval regionálna veda. Odbor sa konštituoval na rozhraní hlavne ekonómie a geografie. Jeho základy položil Isard v práci „Lokalizácia a priestorová ekonomika“, publikovanej v roku 1956 (Location and Space Economy). Vďaka tomu, že sa regionálna veda vyznačuje interdisciplinárnym charakterom a má svoje miesto nielen v ekonomickom, geografickom a sociálnom bádateľskom prostredí, ale aj v prostredí politickom, môžeme v rámci výskumu *regiónu* uplatňovať holistický prístup. V neposlednom rade je v tejto súvislosti potrebné poznamenať i to, že dynamika politicko-hospodárskeho rozvoja viedla postupne k zvýšenému záujmu o problematiku regiónu, špeciálne aj politického regiónu, ako aj s ním súvisiacich javov, napr. s regionalizmom. (Bieniada, 2014)

V procese klasifikácie regiónov rozlišujeme z aspektu rozličných kritérií hneď niekoľko ich druhov, avšak v predkladanej štúdii sa budeme venovať osobitne tým, ktoré sú členené z hľadiska obsahu a štruktúry.

Politický región sa stal v uplynulých 30 rokoch, teda po rozpade bipolárneho sveta na prelome 80-tych a 90-tych rokov minulého storočia jedným z kľúčových termínov, s ktorými politická geografia pracuje. Politický región teda možno interpretovať ako základnú jednotku politicko-priestorovej organizácie sveta, a to z dôvodu, že reflektuje prepojenosť politickej činnosti na rôznych hierarchických úrovniach s konkrétnym priestorom, čím zároveň implikuje vzájomné prepojenie politických vied a geografie. Hoci by sme sa mohli domnievať, že takéto medziodborové prepojenie spočíva hlavne v lokalizácii svetových politických udalostí, nachádzame ho predovšetkým vo výskume toho, ako politicko-priestorová organizácia spoločnosti formuje priestorovo-politické systémy (Ištók, 2003).

Ako upozorňuje Koter (1993), napriek tomu, že politická organizácia geopriestoru bola už dlhšie predmetom rozsiahlych geografických aj negeografických výskumov, faktom bolo, že samotnej teoreticko-metodologickej problematike politického regiónu nebola pred rokom 1989 venovaná výraznejšia pozornosť. Podľa citovaného autora to možno označiť za dôsledok všeobecne výrazných rezerv v teoretických základoch politickej geografie. Neskôr sa však téma politického regiónu, ako geografického vyjadrenia priestorovo ukotvených politických systémov, stala predmetom štúdia nielen geografie, ale aj politických vied sociológie, ekonómie, prípadne histórie (Jakabová, 2010).

Tej (2002) predpokladá, že politické regióny inklinujú väčšmi ku kategórii nodálnych regiónov, v ktorých sa homogenita atomizuje medzi rôznorodé činitele vplývajúce na formovanie uzla, nodusu, hlavného centra regiónu. Niektorí geografi naopak vnímajú politický región ako priestorový pojem širšie. Z hľadiska vnútornej

štruktúry je charakterizovaný relatívnou homogénnosťou vlastných znakov a väzieb, čo ho odlišuje od okolitých regiónov. S komplexnejším prístupom k vymedzeniu politického regiónu sa stretávame u Ištoka (2003), ktorý ho zadefinoval ako región, ktorý vznikol činnosťou človeka na základe špecifického prepojenia geografických podmienok a faktorov politickej činnosti, pričom zdôrazňuje, že nevystupuje v pozícii dominantného jednofaktorového regiónu, ale je to mnohofaktorový univerzálny región, a teda že obsahuje znaky ako homogénneho (formálneho), tak aj nodálneho (funkcionálneho) regiónu.

Dôležitým atribútom politického regiónu je súbor jeho základných znakov, medzi ktoré patria najmä *znaky politického charakteru*, napr. politické rozdelenie moci, politické správanie obyvateľstva a iné, ale aj tzv. *politické väzby*, prejavujúce sa okrem iného riadením politického regiónu z mocensko-politického centra (Ištok, 2003). Cohen (1974) hovorí, že pri politickom regióne ide o typ regiónu zo všetkých typov najväčšou mierou zakotvený v „reálnom priestore“ a má jasne stanovené hranice, ktoré však v tom istom čase považuje za viac-menej efemérne. Postavenie politických regiónov v rámci politicko-geografického výskumu vystihuje hneď niekoľko autorov, okrem iných aj Hnízdo (1994), ktorý politickú geografiu definoval ako štúdium politických regiónov v zmysle priestorovo-politických jednotiek, vrátane ich vnútornej štruktúry a vonkajších vzťahov. Podobne pred ním aj Šindler (1986) uvádza, že politická geografia skúma aj štruktúru, dynamiku a funkciu politických regiónov, a teda že neskúma len oblasti homogénne z hľadiska vybraných posudzovaných geografických javov a politických vlastností, ale aj ich vývoj a vnútroregionálne a nadregionálne vzťahy.

Dôležitým faktorom formovania politického regiónu je *regionálna identita*. Na tomto sa zhodujú viacerí autori, z ktorých nemožno opomenúť už klasika politickej geografie Whittleseyho (1954), podľa ktorého má politický región podobu spolupatričnosti či patriotizmu a vystupuje v istej podobe v regiónoch všetkých hierarchických úrovní, teda od tých najmenších (obec, združenie obcí, historický región) až po politické regióny najvyššej úrovne (štát, integrácia štátov). Podobne ako Whittlesey (1954), aj Keating (1997) vyzdvihuje jej význam a regionálnu identitu označuje za potenciálny produkt či už historickej, etnickej alebo jazykovej solidarity, prípadne za faktor založený na kreovaných inštitúciách a občianskej spolupráci. Keating (1997) svoju teóriu dopĺňa tiež tým, že nemenej dôležitú úlohu pri konštituovaní politického regiónu pripisuje aj systému politických strán.

Ježek (2008) upozornil na päť dimenzií politických regiónov, ktorých význam sa v súčasnom vývoji spoločnosti zvyšuje. Zároveň podotýka, že týchto päť dimenzií významne zvyšuje regionálnu integritu daného územno-správneho celku a regionálnu identitu jeho obyvateľov. Týmito dimenziami sú podľa citovaného autora:

- Politická dimenzia. Regióny získavajú na význame ako politicko-administratívne jednotky, v ktorých sa odohrávajú konkurenčné a kooperačné vzťahy aj smerom do vnútra regiónu aj smerom von. Regióny sa stávajú dôležitými prvkami subnárodnej roviny v oblasti široko chápaného regionálneho rozvoja. Stále častejšie sa spomínajú pojmy subsidiarita, decentralizácia, prenos kompetencií a iné fenomény majúce priamy vzťah k rozvoju regiónov.

- Ekonomická dimenzia. Autonómna ekonomická politika regiónov získava z viacerých dôvodov čoraz väčší význam v rozvoji štátu a jeho regiónov, okrem iného aj v dôsledku globalizácie ekonomiky. Strategický význam, predovšetkým z pohľadu nadnárodných spoločností získalo miestne a regionálne ukotvenie ekonomických aktivít., zvyšovanie schopností vlastnej inovatívnosti a kreativity ako predpokladu konkurencie schopnosti regiónu.
- Sociálno-kultúrna dimenzia. Aj keď sa na jednej strane diskutuje o potrebe búrania hraníc, na druhej strane stúpa požiadavka prehľadného a jednoznačného identifikovania sa regiónu na základe sociálno-kultúrnych osobitostí regiónu, je to tzv. glocalizácia v procese globalizácie.
- Ekologická dimenzia. Následne na realizovanie štátnej politiky ochrany životného prostredia, získavajú čoraz väčší význam regionálne koncepcie ochrany územia, zabezpečenia stability, prípadne práce s odpadmi a zabezpečovaním udržateľného rozvoja. V Európskej únii napr. vysoký podiel finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ smeruje práve do tejto oblasti.
- Strategická plánovacia dimenzia. Regionálna úroveň sa stáva čoraz dôležitejšia aj z pohľadu územného a strategického plánovania. Na regionálnej úrovni sú lepšie identifikovateľné dôležité problémy územného rozvoja a možnosti ich riešenia.

Tak ako sú *regióny* všeobecne delené na niekoľko druhov podľa rôznych kritérií, aj pri politických regiónoch rozlišujeme ich podkategórie. Ištók (2003) rozoznáva dva typy politicko-priestorových systémov, resp. politických regiónov:

1. politicko-priestorové systémy *de iure* – regióny existujúce v rámci hraníc daných právnymi aktmi a disponujúce centrálnymi správnymi a riadiacimi orgánmi;
2. politicko-priestorové systémy *de facto* – regióny, ktorých hranice nemusia byť nutne zhodné s hranicami vymedzenými právnymi aktmi a ktoré ani nedisponujú riadiacimi orgánmi s kompetenciami zhodnými s priestorom ich fungovania.

3 ŠTÁT AKO POLITICKÝ REGIÓN, POZNÁMKA DRUHÁ

Skutočnosť, že štát zohráva v politicko-geografickom výskume úlohu základného meradla, je odrazom toho, že prevažná časť politicko-geografických prác sa vo svojom obsahu opiera o niekoľko vybraných pojmov a termínov, ktoré sú pre takéto výskum rozhodujúce. Termíny sú dané všeobecne akceptovanými kategóriami jednotlivých pojmov, definície pojmu politického regiónu ľahko možno vyvodit' napríklad už z definície staršej práce Sprouta (1968). Politický región charakterizuje autor ako ktorúkoľvek časť zemského povrchu, vymedzenú vo vzťahu k politickým kritériám, pričom takto vyčlenené teritória zahŕňajú *národné štáty, ich administratívne jednotky a impéria*, a práve tie majú pre výskum štátu v uvedených súvislostiach podstatný terminologický význam.

Kľúčovým faktorom v procese vymedzenia štátu ako politického regiónu je podriadenosť teritória jeho suverenite. Takto vymedzený región sa vyznačuje dôležitou prednosťou, ktorou je jednoznačnosť jeho hraníc, pričom zároveň platí, že politické hranice majú takmer výlučne líniový charakter a sú presne zachytené na mapách (Ištok, 1997). Inými slovami, suverenita má zásadný priestorový rozmer, nakoľko vychádza z uplatňovania princípu teritoriality v podobe organizovania ľudského spoločenstva, obývajúceho určité územie. Z geografického hľadiska teda môžeme suverenitu v jej vnútornej dimenzii interpretovať ako integrujúci faktor štátneho teritória vymedzeného hranicami, spravidla riadeného z centra, t. j. z hlavného mesta štátu. Teritórium štátu vymedzené hranicami by malo obsiahnuť celé územie štátu od jeho jadra (jadier, jadrových priestorov) až po periferiu. Z toho vyplýva, že politická mapa fakticky predstavuje kartografické vyjadrenie priestorového dosahu suverenity jednotlivých štátov (Ištok, 2012). Práve vďaka suverenite možno štát, aj napriek relatívnemu oslabovaniu jeho postavenia medzi subjektmi svetovej politiky, stále považovať za základnú stavebnú jednotku globálnej priestorovo-politickej štruktúry. Štát je totiž výlučným uplatňovateľnom suverenity, vo svojom vnútornom rámci i smerom navonok, a disponuje tak výlučnou schopnosťou podieľať sa na vymedzovaní a ovplyvňovaní fungovania ostatných geopolitických jednotiek a iných politických regiónov *de iure* (Ištok, 2012).

So zvrchovanosťou a štátnou mocou úzko súvisia i ďalšie geografické elementy, ktoré sú štátu priradované klasickými definíciami, a to konkrétne, obyvateľstvo a územie. Dlhotrvalý vplyv suverenity na určitom území, ako primárneho faktora determinujúceho politický región v pozícii štátu, vyvoláva vytvorenie zložitého priestorového systému. Zmienili sme sa už o polemike, ktorá medzi autormi vzniká v súvislosti s určením toho, či sa politický región vyznačuje heterogenitou alebo homogenitou svojich znakov. Zároveň však bolo už naznačené, že pri ucelenejšom pohľade možno hovoriť o kombinácii oboch, a dá sa tak označiť za mnohofaktorový. Takýto záver môžeme demonštrovať pri štáte ako politickom regióne na zložitosti vytváraného priestorového systému, ktorá spočíva v tom, že zahŕňa súčasne inštitucionálny, právny a administratívny systém, demografické štruktúry, sídelný a komunikačný systém, špecifické formy hospodárstva, ako aj využitie zeme, kultúru a tradície (Ištok, 1995).

Koter (1993) už začiatkom 90-tych rokov 20. storočia vo svojom diele „*Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia*“ prezentoval tvrdenie, že štát ako politický región bude nepochybne aj v budúcnosti významnou súčasťou výskumu v politickej geografii, vzhľadom na to, že jeho politická moc má určujúci vplyv na spôsob života obyvateľov, priebeh komunikačných línii, charakter sídiel, využívanie zdrojov, štruktúru ekonomiky a ďalšie dôležité javy. Práve na základe uvedených faktov, niekoľko ďalších autorov označuje štát za jediný reálne existujúci región. Faktom je, že nodálna štruktúra a relatívna homogénnosť vlastných znakov a väzieb s výrazným centrálnym strediskom, vysoko rozvinutá vnútorná spoločenská organizácia, uzatvorený funkcionálny systém a takisto silná, spravidla vnútorná politická jednota, robia bez pochýb zo štátu aj dnes najefektívnejší región teritoriálnej organizácie (Koter, 1993).

Hoci sa s názorom Kotera (1993) možno aj napriek jeho už určitému „historickému aspektu“ jednoznačne stotožniť a domnievať sa, že existuje odôvodnený predpoklad zotrvania významného postavenia problematiky štátu vo výskume politických regiónov, je zároveň potrebné uvedomiť si prítomnosť zásadných zmien, ktoré v globálnom geopolitickom vývoji, v kontexte pozície a úloh štátu vo svete, za posledné dve dekády nastali. Príznakom takýchto premien je ústup postavenia suverénneho a jednotného teritoriálneho národného štátu, ktorý môžeme dnes pozorovať najmä (no nielen) v Európe. Národné štáty čoraz väčšmi strácajú svoje výlučné postavenie jediného aktéra medzinárodnej politiky v prospech integračných zoskupení a nižších politických územno-správnych jednotiek vo svojom vnútri, ale aj vo vzťahu k nadnárodným spoločnostiam a medzinárodným organizáciám (napr. vo vzťahu k svetovej banke, medzinárodnému menovému fondu a svetovej obchodnej organizácii). Tak postupne silnie i význam politicko-geografických štúdií politických regiónov vo vnútri štátov a tiež politických regiónov v zmysle integračných zoskupení štátov (Európska únia, NAFTA, MERCOSUR a iné). Najväčší stupeň heterogenity vnútroštátnych teritoriálnych štruktúr nachádzame spravidla vo veľkých štátoch (Rusko, Čína, India, Brazília a iné) a aj v niektorých stredne veľkých štátoch (Mexiko, Argentína, Kazachstan, Irán a iné). Keďže údaje za jednotlivé štáty ako celky podávajú v podstate všeobecný obraz a nevystihujú to, ako sú vnútorne členené na územno-správne jednotky, značne sa takéto štatistiky navzájom odlišujú. To robí z týchto vnútorných jednotiek štátu, ako jeho politických územno-správnych regiónov, ďalší dôležitý predmet výskumu politickej geografie v zmysle výskumu politických regiónov (Ištok, 1995). Na základe toho sa čoraz častejšie diskutuje o vzniku tzv. regionálnych štátov, ktorých hranice nie sú diktované politickými úvahami či medzinárodným právom, ale výhradne ekonomikou, čo znamená, že väčšina z nich zaujíma pozíciu prirodzených ekonomických celkov (Ištok, 1995).

Ide o tretí typ štátov, ktorý má vo vzťahu k štátom unitárnym a zloženým prechodný charakter. Niektorí autori ho spomínajú aj v súvislostiach s tzv. „nepravou federáciou“, pod ktorou sa rozumejú tie štáty, ktoré nebolo možné pre porušenie princípu symetrie zaradiť medzi zložené štáty – federácie. Zatiaľ čo vo federácii musia vlastnými štátnymi orgánmi disponovať všetky jej územné celky, v regionálnom štáte vykazuje druhotnú štátnosť iba určitá časť krajiny. Pod pojmom regionálne štáty Glassner a Fahrer (2004) rozumejú tie štáty, v ktorých bola regiónom priznaná značná autonómia v ich rámci, a to osobitne regiónom s etnickou rozdielnosťou alebo so značnou vzdialenosťou od jadrového územia. Znamená to, že takýto štát je vytvorený na základe uplatnenia princípu autonómie. Vzniká decentralizáciou unitárneho štátu a je vlastne kompromisom medzi vždy pomerne nízkou ochotou politického centra štátu deliť sa o kompetencie a medzi tlakom obyvateľov, aby bola takáto deľba realizovaná. Najväčší počet reprezentatívnych príkladov regionálnych štátov nachádzame v Európe, pričom klasickým príkladom je Taliansko.

Regionálne štáty delíme podľa Ištoka (1999) na asymetrické, v nich autonómii získala iba určitá časť krajiny, z čoho vyplýva, že autonómny región (regióny) má dvojakú štátnosť, zatiaľ čo ostatná časť územia iba jednu štátnosť a je spravovaná priamo centrálnou vládou (sem patrí väčšina regionálnych štátov) a symetrické, kde

autonómne regióny zaberajú celé územie štátu, a teda každá časť jeho teritória má dvojakú štátnosť; tento typ regionálnych štátov síce spĺňa princíp symetrie, ktorá je podmienkou ich vymedzenia ako zložených štátov, avšak nespĺňajú niektoré iné podmienky, napr. neboli proklamované ako federácie.

Vzájomný vzťah politických regiónov supraštátnych (zoskupenia štátov) a subštátnych (územno-správne jednotky štátu, členské subjekty zložených štátov), určuje z pozície základného, najcelostnejšieho a najsilnejšieho politického regiónu práve štát. Prostredníctvom týchto dvoch typov regiónov, vieme nadviazať na predošlú klasifikáciu politických regiónov a doplniť ju podľa Jakabovej (2010) o ďalšie podkategórie:

- supraštátne politické regióny de iure – zväčša medzinárodné organizácie, ktorých snahou je dosiahnuť integráciu členských štátov či už v oblasti ekonomickej (NAFTA, Maghrib), ekonomicko-politickej (EÚ) alebo vojensko-politickej (NATO);
- subštátne politické regióny de iure – jednotky územno-správneho členenia štátov (historické provincie, spolkové krajiny, kantóny, atď.), členské subjekty federácií, autonómne regióny alebo tzv. transhraničné regióny (v EÚ sú takýmito politickými regiónmi tzv. euroregióny);
- supraštátne politické regióny de facto – kultúrne alebo civilizačné makroregióny, vymedzené prostredníctvom niekoľkých kritérií. Zohľadňuje sa pri nich kultúrne hľadisko, ďalej úroveň bohatstva alebo stupeň rozvoja, no odrážajú aj množstvo iných humánno-geografických či fyzicko-geografických aspektov (príkladom je rozdelenie sveta na 13 makroregiónov podľa de Blija a Mullera, na 9 civilizačných okruhov podľa S. Huntingtona, na 4 civilizačné sféry podľa V. Baara, a pod.);
- subštátne politické regióny de facto – spravidla jadrové územia štátov (centrá, ktoré sa stali základom pre budovanie štátov) a ich periférie (ostatné časti štátnych území).

V neposlednom rade je nutné zdôrazniť i to, že región ako politický priestor, sa stáva arénou politických debát, čo znamená, že je rámcom pre hodnotenie problematik, návrhov a miestom prijímania legitímnych rozhodnutí.

4 DISKUSIA O VYMEDZENÍ STREDNEJ EURÓPY, POZNÁMKA TRETIA

Tak ako uvádzajú (Terem a Lenč, 2011) vnímanie a vymedzenie strednej Európy má priamy súvis s pochopením jej priestorovej dimenzie, a to predovšetkým so zreteľom na správanie sa jednotlivých štátov, ktoré sa v stredo európskom priestore nachádzajú. Aj to je jeden z dôvodov, pre ktoré je potrebné zaoberať sa otázkou vymedzenia strednej Európy ako regiónu politického, typického svojou kultúrou, špecifickým spôsobom života i spoločnou históriou. Z historického hľadiska môžeme konštatovať, že ide o región, ktorý sa v priebehu svojho postupného vývoja ocitol dnes niekde na rozmedzí západného a východného civilizačného vplyvu. Faktom

ale je, že na rozdiel od väčšiny ostatných regiónov vo svete, predstavuje stredná Európa tak dynamický a nejednoznačný pojem, že jej priestorová aj kontextová interpretácia má hneď niekoľko verzií.

Podľa Kučerovej (2012), pokiaľ chceme pracovať s kategóriou strednej Európy ako svojbytného regiónu, musíme sa pokúsiť o zodpovedanie nasledujúcich dvoch otázok:

- Aké sú definičné znaky regiónu strednej Európy?
- Je stredná Európa skutočnou entitou?

Vzhľadom na to, že v stredoeurópskom priestore sa nachádza viac štátov, navyše obývaných viacerými etnikami, môžeme uvedené otázky doplniť konštatovaním, že dohady, ktoré sa v súvislosti so stredoeurópskym priestorom zväčša vynárajú, sa koncentrujú vo väčšine prípadov na to, ktoré konkrétne štáty do tohto priestoru patria a ktoré nie, prípadne prečo do nich patria a prečo nie. Nejednoznačnosť vo vymedzení tohto regiónu nenaráža ani tak na objektívne rozdiely v tomto priestore, ako skôr na subjektívne hodnotenia jednotlivých faktorov daného územia, väčšinou prispôbované vlastným potrebám hodnotiteľa. Preto je aj samotné definovanie strednej Európy, z pohľadu geografického, pomerne rozdielne. Prakticky všetci autori, skúmajúci špecifiká strednej Európy, sa zhodujú na tom, že, ako to už v konečnom dôsledku naznačili Terem a Lenč (2011), je definičné určenie strednej Európy a štátov, ktoré do nej patria mimoriadne zložitá a z tohto dôvodu mimoriadne rôznorodá. Kľúčovým sa v tomto procese stáva geografické ohraničenie strednej Európy, pretože logicky až po tom, čo k takémuto ohraničeniu dôjde, môžeme relevantne zaujať stanovisko k otázke, či ide o strednú Európu (Kučerová, 2015).

Pri výbere kritérií, prostredníctvom ktorých sa jednotliví autori pokúšajú identifikovať strednú Európu ako politický región, sa najčastejšie využívajú kritériá fyzicko-geografické, kultúrne a historicko-politické.

Fyzicko-geografické kritériá

Všeobecne sa vo výlučne geografickom kontexte dá oprieť o tézu, že vymedzenie tohto regiónu môže byť stotožnené so štátmi, zaujímavými centrálnou polohou v Európe, nepozerajúc na presnú geometrickosť. Nie vždy je však možné vychádzať len zo štátnych celkov, preto aj viacerí autori vychádzajú z teórie Kráľa (1993), ktorý strednú Európu charakterizoval ako „trup nasadený na kontinentálnu východnú Európu, z ktorej vybiehajú jednotlivé polostrovy“ a pokladá ju za súbor troch veľkých prírodných jednotiek, Stredoeurópskej nížiny, Stredoeurópskych hercýnskych hornatín a Alpsko-himalájskej horskej sústavy. Pomerne vágne, no predsa sa jednoznačná väčšina autorov zhoduje na tom, že stredná Európa sa nachádza „niekde v strede“ Európy, medzi Baltským a Jadranským morom. Podľa niektorých autorov tam patria štáty ležiace v Panónskej panve pod oblúkom Karpát, iní autori do strednej Európy zaraďujú aj alpské štáty. Literatúra však pozná aj vymedzenie strednej Európy na základe povodí, resp. priebehu významných riek. Takéto úvahy okresávajú strednú Európu len na štáty, ktorými preteká rieka Dunaj alebo štáty ležiace východne od rieky Rýn, prípadne tie na západ od rieky Bug (Jakubová a Jenčo, 2010).

Hnízdo (2002) vníma fyzicko-geografické vymedzenie tohto regiónu podobne, tiež však problematcky. Tvrdí totiž, že ak by sme za strednú Európu pokladali územie na sever od Álp, nezahŕňalo by Južné Tirolsko, Goricu (dnešné Taliansko) a Kraňsko (dnešné Slovinsko), čo sú tri historicky významné oblasti, s regiónom strednej Európy už tradične späté. Takisto by to znamenalo, že Karpaty ako kritérium vyčlenenia, by z tohto regiónu vylúčili Malopoľsko, no na strane druhej by k strednej Európe patrili aj niektoré balkánske štáty. Ak by sme v úvahách zašli ešte ďalej a zamýšľali sa nad možnosťou, že by severnú hranicu strednej Európy predstavovalo Baltské more, museli by sme v dôsledku takéhoto posunu hraníc konštatovať stratu vnútrozemského charakteru, ktorým sa región vyznačuje. Rovnako tak podľa Hnízda (2002), ani západné ohraničenie strednej Európy nemôže byť vymedzené riekou Rýn, keďže Porýnie je oblasťou, ktorá mala a naďalej aj má značný strategický význam pre celú západnú Európu. Autor taktiež tvrdí to isté i o východnej hranici. Nemožno ju podľa neho úplne presne vyčleniť, vzhľadom na to, že medzi stredoeurópskym a východoeurópskym priestorom chýba akýsi výrazný fyzicko-geografický predel.

Keďže majú Karpaty význam prirodzenej bariéry, výrazne ovplyvňujúcej štátotvorné procesy v tomto priestore, nemožno pochybovať o tom, že Karpatský región tvorí stabilnú súčasť Európy. Svojim charakterom vnútrozemského horského chrbta od seba oddeľuje priestor medzi Baltským, Jadranským a Čiernym morom, pričom jednotiacu os tohto regiónu vytvára vlastným riečnym bazénom rieka Dunaj (Ištók, 2002). Niektorí autori, vrátane Buseka (2009), dokonca interpretujú fyzicko-geografické chápanie pojmu stredná Európa prostredníctvom klimatických súradníc. Tvrdia, fyzická geografia strednej Európy je klímou priamo determinovaná, a teda že predstavuje vlastne určité prechodné územie medzi západnou oceánskou Európou a východnou kontinentálnou Európou.

Výlučné fyzicko-geografické vymedzenie strednej Európy sa ukázalo byť nedostačujúce, nehovoriac o tom, že sa na ňom nevedia zhodnúť ani samotní fyzickí geografi. Napriek tomu, že fyzicko-geografické celky s určitosťou zohrali v procese identifikácie stredoeurópskeho priestoru významnú úlohu, neboli pre jeho formovanie jedinou a ani rozhodujúcou hybnou silou. Práve preto je pri celkovom náhľade na identifikovanie Strednej Európy nutné vziať do úvahy aj iné, nielen čisto fyzicko-geografické hľadisko (Jakabová a Jenčo, 2010).

Kultúrne kritériá

Strednej Európe je zo strany viacerých autorov z kultúrneho hľadiska prisudzovaných niekoľko spoločných znakov, na základe ktorých je o nej možné uvažovať ako o oblasti spájajúcej kultúrne vplyvy Východu a Západu, resp. oblasti prieniku kultúrnych vplyvov Východu a Západu, čo ju napokon od ostatnej Európy aj odlišuje. V tejto súvislosti je zaujímavý pohľad Huntingtona (2001), ktorý určil východnú hranicu strednej Európy po kultúrnej línii, oddeľujúcej západný katolícko-protestantský svet a pravoslávny východ. Táto línia sa tiahne po dnešnej východnej hranici Fínska a pobaltských štátov s Ruskom, ďalej cez západnú polovicu Bieloruska a Ukrajiny, Rumunska, kde oddeľuje Transylvániu od ostatnej časti štátu, pričom

pokračuje v rovnobežkovom smere cez severnú časť Srbska a Bosny a Hercegoviny, až sa napokon dostáva na južnú časť hranice medzi Chorvátskom a Bosnou a Hercegovinou. Znamená to, že ku krajinám, ktoré podľa uvedeného autora patria do regiónu strednej Európy, na základe kultúrno-historického patrí aj Litva, Estónsko, Lotyšsko, Chorvátsko a Slovinsko.

Ako uvádza opäť Hnízdo (2002), regiónu strednej Európy práve pôsobenie kultúrnych kritérií v tomto priestore vtislo určitú sociálnu a politickú charakteristiku. Jedným z rozhodujúcich kultúrnych faktorov je podľa autora špecifická stredoeurópska podoba katolicizmu, ktorá sa prejavila ani nie tak na religiozite obyvateľstva, ako na samotnom charaktere kultúrneho a životného štýlu v tomto regióne. Katolicizmus považuje za najširší zo spoločných aspektov politickej kultúry jednotlivých stredoeurópskych národov. Prihliadajúc na historický vývoj však vymedzil Hnízdo (2002) aj druhý významný kultúrny faktor, a síce stredoeurópsku formu židovstva. Práve židovské komunity, usídlené na prelome 19. a 20. storočia v mestách ako Viedeň, Bratislava, Budapešť, Krakov či Praha, sa podľa neho stali hlavnými nositeľmi tzv. stredoeurópanstva.

Azda najvýstižnejšie sa kultúrnym kritériám venoval vo svojej práci rakúsky geograf Jordan (2005), ktorý v snahe vymedziť stredoeurópsky kultúrny priestor identifikoval nasledujúcich osem základných znakov:

1. historický vplyv nemeckej a židovskej kultúry na región, ktoré viac či menej postupne doplňali aj slovanské, románske a maďarské kultúrne vplyvy;
2. vzájomná koexistencia protestantizmu s katolicizmom a iba okrajové postavenie pravoslávia a islamu;
3. pomerne raný vývoj štátneho systému a meštianstva, ako protívaha k šľachte a cirkvi (v porovnaní s východnou a juhovýchodnou Európou);
4. relatívne včasná existencia slobodných roľníkov;
5. tradícia miestnej a lokálnej samosprávy ako výsledok skorého politického partikularizmu;
6. religiózna, kultúrna, etnická a jazyková rôznorodosť v rámci jednotlivých štátov;
7. región orientovaný vždy na vlastnú politiku a ekonomiku a nie na zámorie;
8. industrializácia, v porovnaní so Západom síce omeškaná, no v porovnaní s Východom omnoho skoršia.

Ktoré štáty možno do strednej Európy zaradiť?

Definície, typizácie a charakteristiky, vyššie uvádzané v súvislosti nielen so stredoeurópskou otázkou, ale i s regiónom všeobecne, nám naznačujú, že stredná Európa je nepochybne dynamickým a komplexným politickým regiónom. Považovať ho môžeme za supraštátny politický systém de facto, ktorého vymedzenie sa v priebehu historického vývoja mnohokrát menilo a dodnes podnecuje v akademických kruhoch diskusie. V snahe zodpovedať otázku konkrétneho začlenenia štátov do politického regiónu strednej Európy, nie je preto jednotliví autori ani zďaleka jednotní, pričom najmä v minulosti boli ich výskumy aj silne ovplyvňované politickou klímou danej doby (Jakabová a Jenčo, 2010). To spôsobilo, že k regiónu stred-

nej Európy tak boli neraz priradené i štáty, ktoré z geografického hľadiska dnes nezaraďujeme nikam inam, než k severnej a východnej Európe, Balkánu či Benelu-xu (Karlsson, 1999).

Hoci sa, ako už bolo spomenuté, názory autorov v tejto otázke rozchádzajú, spoločným menovateľom prakticky všetkých známych definícií strednej Európy sú štyri dnešné štáty, Česko, Poľsko, Slovensko a Maďarsko. K nim potom jednotliví autori pripájajú aj ďalšie štáty, Ištok (1999) napr. pripája ďalších päť krajín, Nemecko, Rakúsko, Švajčiarsko, Lichtenštajnsko a Slovinsko.

Jordan (2005), vychádzajúc pri využití uvedených 8 kultúrnych kritérií, dokonca dospel k identifikácii až štrnástich štátov, spadajúcich do politického regiónu strednej Európy. Sú nimi Nemecko, Rakúsko, Švajčiarsko, Luxembursko, Lichtenštajnsko, Česko, Poľsko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Chorvátsko, Lotyšsko, Litva a Estónsko.

Vybrané modely geopolitického usporiadania stredoeurópskeho priestoru

Stredná Európa ako pojem, označujúci svojbytný geopolitický priestor v podobnom význame, v akom ho poznáme dnes, vznikla až v 19. storočí v súvislosti so zmenou dominantného postavenia jednotlivých regiónov v európskom priestore. Zatiaľ čo prinajmenšom od obdobia renesancie bola hlavná os Európy definovaná ako severojužná, v období po Viedenskom kongrese z roku 1815 a s ním spojeným prekreslením politickej mapy Európy, sa náhle začalo presadzovať rozdelenie od západu na východ. Práve uprostred takto nanovo vymedzenej európskej osi, postupne vznikol špecifický priestor, ktorý je neskôr označený ako stredná Európa (Lemberg, 1985).

Inými slovami, ako uvádza Kučerová (2015), stredná Európa je považovaná za akýsi konštrukt, z historického hľadiska pomerne novodobý. Zatiaľ čo v stredoveku bol tento región obzvlášť vojensky a ekonomicky dôležitý, s nástupom novoveku sa ťažisko jeho významu presunulo úplne inam a územie v centre Európy odrazu spadalo do germánskej sféry vplyvu, takže sa o jeho špecifickosti takmer vôbec neuvážovalo.

Od roku 1815 prešiel celý svet spolu s Európou viacerými rozhodujúcimi spoločensko-politickými zmenami, ktoré ovplyvňovali a menili všeobecné chápanie koncepcie strednej Európy. Jakabová a Jenčo (2010) hovoria, že jej význam ako regiónu preukázateľne zanikol po druhej svetovej vojne a po rozdelení Európy železnou oponou sa z atlasov a máp úplne vytratila. Svoje miesto tento politický región opätovne našiel v historicko-politickom koncepte až na rozhraní 80. a 90. rokov minulého storočia, hoci v úvahách politikov, spisovateľov, filozofov, historikov a mysliteľov sa objavoval aj predtým.

Práve vzhľadom na skutočnosť, že stredná Európa prešla uvedeným historickým vývojom, charakteristickým svojimi častými politicko-geografickými zmenami, prejavujúcimi sa vznikom a zánikom štátov, ako aj početnými úpravami hraníc či presunmi obyvateľstva, môžeme konštatovať, že vzniklo niekoľko platných a históriou 20. storočia potvrdených postulátov. Michaeli a Ištok (2000) vo svojej práci zdôrazňujú tri nasledovné:

- stredná Európa je geopoliticky permanentne provizórnym útvarom, ktorý sa formuje priamoúmerne s výkyvmi politickej situácie v celoeurópskom i globálnom kontexte;
- vznik a vývoj väčšiny štátov strednej Európy bol značne dimenzovaný udalosťami, na ktorých priebeh stredoeurópske národy spravidla nemali zásadnejší určujúci vplyv;
- stredoeurópsky región nedisponuje dostatočnými zdrojmi na to, aby mohol zasahovať do procesu stabilizácie geopolitickej situácie v regióne.

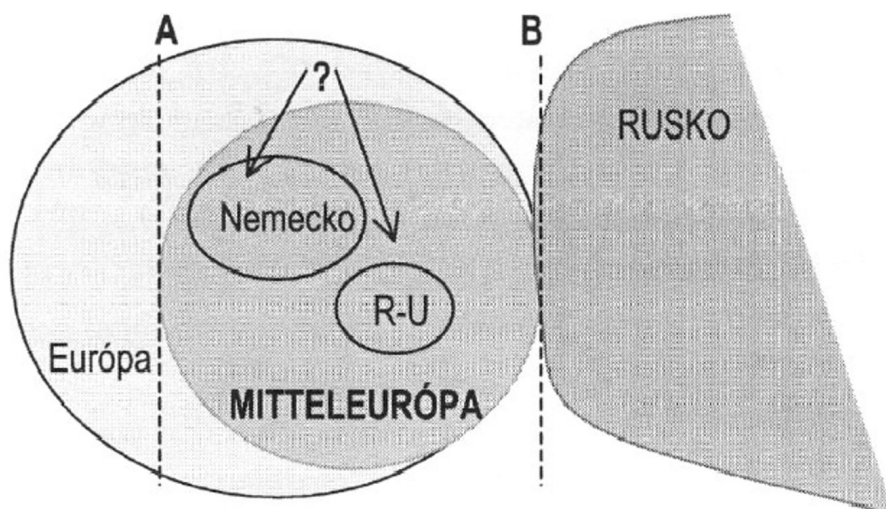
Pre doplnenie toho čo vyplýva z uvedených postulátov, Karlsson (1998) naznačuje, že stredná Európa musí byť geopoliticky definovaná vždy znovu, tzn. po každej zmene mocenskej konfigurácie, a to nielen v európskej, ale aj v globálnej mierke. Z hľadiska politologického a historicko-geografického považujeme za zaujímavé stručne prezentovať štyri staršie koncepcie Strednej Európy, Pangermánsku koncepciu „Mitteleuropy“, Rakúsku federáciu Františka Palackého, Národný štát Tomáša Garrigue Masaryka a Podunajskú federáciu Milana Hodžu.

Pangermánska koncepcia a Mitteleuropa

Pangermánska vízia je omnoho staršia, než len samotná koncepcia Mitteleuropy. Vychádzajú z rozdelenia sveta na panregióny podľa K. Haushofera (in Krejčí, 2000), boli pangermanistické tendencie orientované na zjednotenie strednej Európy a Euroafriky, usporiadaním okolo Nemecka smerujúceho k ovládnutiu sveta. Už samotný Haushofer bol presvedčený, že 800 rokov trvajúca expanzia a rast nemeckého štátu, musia pokračovať ďalej, smerom ku globálnej nadvláde. Zrod pangermánskej idey však všeobecne datujeme do obdobia nesmierneho kultúrneho a ekonomického rozmachu nemeckého národa, no zároveň jeho politicko-štátnej nejednotnosti. Po vzniku Nemecka bolo realizovaných mnoho pokusov o vytvorenie organizácie, ktorá by Nemcov zjednotovala a ochraňovala súčasne. S cieľom posilniť veľkonemecký nacionalizmus bol zriadený Všeobecný nemecký zväz, neskôr premenovaný na Všenemecký zväz. Tak ako sa pangermánska idea postupne radikalizovala, rodila sa aj jej veľkonemecká vetva, ktorá bola budovaná na dvoch základných koncepciách, sociálnom darvinizme a rasizme. V etnicky rozmanitom Rakúsko-Uhorsku dostávalo veľkonemecké zmýšľanie špecifickú ostrosť, ktorá sa okrem iného prejavovala v absolútnom popieraní stredoeurópskej svojbytnosti Čechov a Slovákov. Iba Nemci, Taliani, Maďari a Poliaci mohli tvoriť štátne národy. Takýto vývoj mal postupne smerovať ku konfederácii, v rámci ktorej by sa okolo Nemecka zjednotilo 10 miliónov nemecky hovoriacich ľudí, žijúcich v Rakúsko-Uhorsku, ako aj v enklávach v ďalších štátoch a už spomínané „malé národy“ mali skrátka čakať na svoj postupný zánik (Krejčí, 2000).

V porovnaní s extrémnym nacionalizmom, ktorý Všenemecký zväz hlásal, predložil F. Naumann (in Kučerová, 2015) v roku 1915 značne umiernené štúdiu Mitteleuropa, v ktorej strednú Európu vymedzil ako územie medzi Francúzskom a Ruskom. Naumann však dospel v otázke úlohy Nemecka k výraznému posunu, spočívajúcim v úzkej spolupráci dvoch regionálnych mocností, Nemecka a Rakúsko-Uhorska (obr. 1), ale zároveň aj slovanských národov žijúcich v habsburskej

monarchii. Na dosiahnutie takéhoto modelu sa mala kľúčovou stať hospodárska kooperácia, prospešná všetkým zúčastneným národom. Okrem toho bola podľa Naumanna základným predpokladom koncepcie Mitteleuropy predstava rešpektovania náboženskej, etnickej či rasovej a jazykovej pestrosti, čo je v priamom rozpore s niekdajším prevládajúcim nemeckým postojom k stredoeurópskemu regiónu. Napriek tomu, že Naumann videl kvality strednej Európy práve v jej multikultúrnom, multietnickom a multireligióznom charaktere, jeho geopolitická koncepcia bola stále zaštieňovaná nemeckým inštitucionálnym prostredím, od nemčiny ako úradného jazyka, až po nemecký právny systém (Kučerová, 2015). Znamená to, že aj v jeho vízii naďalej pretrvávalo jednoznačné podriadenie sa strednej Európy germánskej dominancii. Od klasického pangermanizmu sa však Naumann dištancoval tým, že hoci nepopieral vplyv nemeckého a rakúskeho kapitálu na hospodársky pokrok v stredoeurópskych krajinách, odmietal násilnú germanizáciu či dokonca kolonizáciu stredoeurópskych národov. Za určujúci prístup, ktorý by dokázal viesť k uhladeniu vzájomných vzťahov, Naumann považoval princíp solidarity a vzájomného rešpektovania individuálnych záujmov každej zo zúčastnených krajín (Gonč, 2011).

Obrázok 1 Mitteleuropa podľa F. Naumanna. Zdroj: Volner, 2010, upravené autorom

Rakúska federácia Františka Palackého

Pretože sa stredoeurópska politika dostávala koncom 19. a začiatkom 20. storočia čím ďalej tým viac pod intenzívnejší tlak národnej idey, sprevádzanej situáciou čoraz viac rastúcej sily Nemecka a Ruska, najlogickejšou predstavou jednotnej, ale nenemeckej, a rovnako aj neruskej, strednej Európy sa javila premena Rakúska, prípadne Rakúsko-Uhorska na federáciu národných celkov, teda národných štátov. Ústrednou osobnosťou skupiny autorov plánov federácie Rakúska bol František Palacký, ktorý rozpracoval ucelenú koncepciu usporiadania medzinárodných vzťahov

a zahraničnej politiky československého národa, čo možno na danú dobu považovať za originálnu víziu realistického modelu európskych vzťahov a politiky, založenej na znalostiach fungovania mocenskej rovnováhy a snahe zaistiť presadzovanie záujmov malého národa.

Palackého koncepcia ústila do predstavy vytvoriť mocenské stredoeurópske centrum, ktoré by malo predpokladať odolávať rozpínavosti veľkých štátnych celkov Západu a Východu. Rovnako vychádzala z myšlienky rovnoprávnej federácie národov, ktoré budú schopné znásobovať svoju moc prostredníctvom dobrovoľného zomknutia spoločných síl, avšak len za podmienky zachovania a akceptovania ich vlastných základných práv. Jednotlivé národy tak mali zo svojej samostatnosti a autonómie poskytovať ústrednej moci výlučne to, čo je pre zachovanie silnej a mocnej ríše nevyhnutne potrebné. Počas revolučných rokov 1848 a 1849 Palacký už výrazom „československý“ rozumel nielen historické zeme Koruny českej, Čechy a Moravu, ale tiež Slovensko. V tom čase sa u neho dokonca prvýkrát objavila i myšlienka geografickej správnej, t. j. územno-správnej jednotky československej, ibaže ešte nie v podobne požiadavky na spoločný a samostatný suverénny štát Čechov a Slovákov (Krejčí, 2000).

Zatiaľ čo v 1848 Palacký ešte zdôrazňoval opodstatnenosť existencie veľkého Rakúska, v roku 1865 už posúva svoje názorové hranice a vyslovuje sa, že existencia českého národa nie je podmienená existenciou veľkého Rakúska. Takáto zmena postoja bola prejavom geopolitického obrazu a zmeny postavenia Rakúska v stredoeurópskom priestore (Vargová, 2015). Hoci Palacký nebol jediný, kto o federatívne usporiadanie veľkého Rakúska usiloval, a aj ďalší sa o prestavbu habsburskej monarchie snažili, k vytvoreniu federácie nikdy nedošlo. Ako uvádza Krejčí (2000), z hľadiska praktickej politiky sa totiž ukázalo, že existovalo hneď niekoľko zásadných politických i spoločenských prekážok, ktoré federalizáciu neumožňovali. Boli nimi napr. tieto prekážky:

- najzraniteľnejšie k projektu federácie pristupovali Česi, pričom ostatným rakúskym Slovanom často podobné zaniehanie chýbalo; zatiaľ čo záujmy Juho-slovanov (osobitne Srbov) boli orientované na juhoslovenské zjednotenie, resp. na realizovanie veľkosrbských plánov, pozornosť Poliakov bola sústredená na formovanie uceleného samostatného štátu, a v podobnom duchu sa ani Ukrajinci nevzdávali požiadavky na zjednotenie s Ukrajinou;
- neprekonateľnou prekážkou bol aj fakt, že čoraz viac rakúskych Nemcov sa utiekalo k veľkonemeckej idej, v ktorej zároveň hľadali oporu, pričom v tom istom čase aj uhorské vládnuce kruhy zosilňovali maďarizáciu ostatných národov žijúcich v Uhorsku;
- vážnym problémom bolo aj všeobecne nie priveľmi pozitívne prijatie modelu národnostnej federalizácie veľkého Rakúska zo strany mnohých politikov. Takáto koncepcia bola totižto vnímaná ako akýsi ústupok austroslavizmu, ktorého dôsledkom by bol zákonite panslovenský efekt, preto aj akékoľvek snahy o naplnenie zásady národnostného sebaurčenia, si mnohí v rakúskej (a neskôr i rakúsko-uhorskej) spoločnosti, vysvetľovali ako potenciálne získanie prevahy Slovanov nad Nemcami.

Národný štát: Tomáš Garrigue Masaryk

Povojnové usporiadanie sveta, teda po 1. svetovej vojne, ktoré predkladali predstavitelia pangermánskeho prúdu a Mitteleuropy, pochopiteľne, čoraz viac znepokojovalo slovanské elity, vrátane Tomáša G. Masaryka. Ten zdôrazňoval, že koniec vojny musí v centrálnej Európe umožniť nadobudnúť slobodu národom, ktoré dosiahli istý stupeň národného obrodzenia, a ktoré boli dlho podrobované mocnosťami. Masaryk sa programovo vyhýbal pojmu stredná Európa, čím zjavne demonštroval svoj odmietavý postoj k Naumannovej Mitteleurope. V niektorých prípadoch sa výnimočne vracal aj k termínu z čias Viedenského kongresu, „Europe intermédiaire (v slovenčine, Medzieurópa“ (Kučerová, 2015).

Masaryk považoval za najdôležitejšie demokratické zriadenie týchto štátov a zároveň nevylúčil ani možnosť ich spojenia do federácie, avšak to iba na základe dobrovoľného prejavu vôle daného štátu. Masarykova predstava prepojenia stredoeurópskeho regiónu vychádzala z vytvorenia pásma štátov od Pobaltia, t. j. Estónska, Lotyšska, Litvy, až po Albánsko a Grécko. Nemecko a Rakúsko Masaryk napak do stredoeurópskeho priestoru nezaraďoval, nakoľko ich vnímal ako predstaviteľov inštitucionalizovaného organizovaného násillia, resp. ako menšinu usilujúcu sa ovládnuť väčšinu v duchu stredovekého dynastického absolutizmu (Masaryk, 2016). Z toho vyplýva, že Masaryk sa snažil stredoeurópsky región vymedziť predovšetkým prostredníctvom politických faktorov a až následne na to uznal aj jeho kultúrnu špecifickosť. (Masaryk, 1925)

Masaryk teda víziu novej stredoeurópskej rovnováhy postavil na zblížení štátov tiahnucich sa od Balkánu až k Jadranskému moru, cez Švajčiarsko až k Francúzsku. Pásmo slovanských štátov, o ktorom vo svojej teórii hovoril, sa malo v nasledujúcom demokratickom období stať akosi prirodzenou hrádzou proti nemeckému tlaku na východ, keďže vychádzal z predpokladu, že nezávislosť štátov stredovýchodnej Európy by Nemecku mohla odňať zdroje, ktoré sú v otázke európskej prevahy rozhodujúce, čím by sa garanciou takejto rovnováhy stali práve tieto krajiny (Vargová, 2015).

Hoci za najprirodzenejšieho spojenca Čechov Masaryk považoval Srbov, predsa len narazil na istý geografický problém, ktorý toto spojenectvo ako aj celú geopolitickú konštrukciu rovnováhy, opierajúcu sa o spojenectvá slovanských štátov v strednej Európe, postavil pod otázku. Pod pojmom Česi T. G. Masaryk rozumel Čechov aj Slovákov. Tvrdil totiž, že slovenský národ neexistuje a že Slováci sú Česi napriek tomu, že svoje nárečie (slovenčinu) používajú ako spisovný jazyk (Krejčí, 2000). Masaryk síce našiel pomerne jednoduché riešenie, no v praxi sa takýto postup ukázal byť absolútne nereálny, na prepojenie Česko-Slovenska so Srbmi mal slúžiť koridor, vytvorený po línii južného Slovenska až do Juhoslávie, čím by sa zabezpečilo prepojenie celého stredoeurópskeho pásu od Baltu po Jadran. Takýto koridor mal podľa Krejčího (2000) plniť dvojakú funkciu, zomknúť malé slovanské štáty tak, aby boli dostatočne silné čeliť nemeckému tlaku a oddeliť Nemecko od Maďarska, ktoré predstavovalo jeho prirodzeného a protislovanského spojenca.

Podunajská federácia Milana Hodžu

Milan Hodža v 30-tych rokoch 20. storočia výrazne prispel do procesu vymedzenia stredoeurópskeho priestoru formuláciou svojho plánu, vykresľujúceho strednú Európu ako pokračovanie západoeurópskej civilizácie. Jej os by podľa Hodžovho modelu tvoril koridor Visla – tešínsko-žilinský priesmyk – Váh – stredný Dunaj – srbská Morava – Vardar – Solún, a zaradil k nej štáty v zovretí Nemecka, Ruska, Rakúska a Talianska (Tauchen, 2009). Hodža (1997, s. 44): „Geopolitika na európskom kontinente konštatuje dva veľké koridory zo severu na juh. Prvý je Rýn – Rhône, silná línia od okolia Flushingu do Švajčiarska, potom do južného Francúzska k Marseille podporovaná ešte alpskými priesmykmi smerom k Taliansku. Západoeurópsky koridor spája Severné more so Stredozemným morom. Druhý koridor môže byť sporný, ale myslím si, že musí byť na najvýchodnejšej hranici jednak z geografických dôvodov, jedna z dôvodov, ktoré uvediem neskôr. Tento druhý koridor, paralelný s koridorom Rhône – Rýn, sa začína pri Visle, ďalej prechádza cez priesmyky k Morave alebo k Váhu, potom k česko-slovenskému, maďarskému a juhoslovanskému Dunaju, pri Belehrade k srbskej rieke Morave, k Vardaru a Solúnu. To je stredoeurópsky koridor.“ Podobne ako Masaryk, aj Hodža sa voči plánom nemeckej Mitteleuropy ako i maďarskej dunajskej federácie, dôrazne ohrádzal a ohrozenie zo strany Nemecka a Ruska vnímal obzvlášť citlivo.

Napriek tomu, že sa Milan Hodža stotožnil s názorom T. G. Masaryka, ktorý odmietal geografické i kultúrno-politické začlenenie Nemecka do strednej Európy, nesúhlasí s tým, aby bola takáto integrácia stredoeurópskych štátov zoskupením zameraným proti Nemecku. Tvrdil, že „dnes už Nemecko nie je žiadna stredná Európa, ani zemepisne, ani civilizačne. Nemecko je súčasťou západnej Európy. Ale to neznamená, že by sme chceli, alebo mohli, Nemecko vylučovať zo spolupráce so strednou Európou. Naopak, stredná Európa, organizovaná tak, ako si ju predstavujeme, bude môcť pokojnejšie, bezpečnejšie a trvalejšie než stredoeurópske národy a štáty jednotlivo, upraviť svoj spoločný vzťah k Nemecku a nemectvu vôbec. Jednoducho preto, že v strednej Európe aj s Nemeckom by všetky nie nemecké národy boli nie spojencami, ale vazalmi“ (Hodža, 1997, s. 48).

Milan Hodža zostavil teda plán, pripúšťajúci integráciu výlučne stredoeurópskych štátov, ktorých spoločným menovateľom je rovnaký alebo aspoň podobný historický a sociálny vývoj, a ktoré tak majú vhodné predpoklady na hospodársko-politickú kooperáciu, pričom ale upozorňoval, že takéto partnerstvo sa nesmie diať pod nemeckou hegemoniou, nakoľko spolupráca sa podľa neho nesmie prepožičiavať na mocenské ambície (Hodža, 1997). Podstatou Hodžovej federácie bolo, že región strednej Európy by mali viesť a koordinovať sami Stredoeurópania, pričom hlavnej iniciatívy by sa malo v tomto smere chopiť Poľsko a Česko-Slovensko. Zmiešané hospodárstvo, aktívna platobná bilancia, finančná nezávislosť, vyspelá technika, dobrá vzdelanostná úroveň, spoľahlivá administratíva a schopnosť úspešne riešiť problémy, tým všetkým sa v tom čase Česko-Slovensko vyznačovalo, a práve preto pre Hodžu symbolizovalo strednú Európu v malom (Vargová, 2015).

Jeho model však stredoeurópsku integráciu pokladal za etapový proces, pričom v prvej fáze predpokladal združovanie štátov s určitými podobnými alebo rovnaký-

mi záujmami, čo znamená, že politickej integrácii mala predchádzať integrácia ekonomická, ktorej primárnym predpokladom malo byť odstránenie obchodných a agrárne politických prekážok formou uzatvárania agrárnych dohôd medzi štátmi (Hodža, 1997).

Z uvedeného vyplýva, že cieľom Milana Hodžu a jeho Podunajskej federácie z 20. a 30. rokov 20. storočia bolo predovšetkým doceliť zblíženie či kooperáciu štátov v oblasti strednej Európy, a to všetko na princípe ako hospodárskej stability, tak i politickej spolupráce štátov Malej dohody a štátov Rímskeho garančného paktu. Podstatu tzv. Dunajského plánu Hodža zhrnul v diele „Federácia v strednej Európe“, ktoré podrobnejšie analyzuje jeho predstavy o stredo európskej federácii a federálnom štáte s centrálnou vládou. Hodža navyše vytvoril návrh ústavy stredo európskej federácie, vymedzil právomoci federálnej vlády a v neposlednom rade rozpracoval aj národnostnú otázku a problematiku rozloženia štátnych úradov medzi príslušníkmi jednotlivých národov. Napriek tomu, že Hodžov projekt navrhovanej stredo európskej integrácie možno sčasti považovať za jeden z prvých náznakov európskej integrácie, do jeho úspešnosti negatívne zasiahlo podľa Vargovej (2015) niekoľko faktorov:

- nejednotné usporiadanie a odlišná ústavná tradícia štátov, ktoré mali stredo európsku federáciu tvoriť,
- absencia iniciatívy riešiť práva národnostných menšín vo federácii,
- negatívny postoj Sovietskeho zväzu, pre ktorý stredo európska federácia predstavovala potenciálnu prekážku, oddeľujúcu ho od Západu,
- vzájomné spory medzi budúcimi členmi, ktoré mali pôvod v období po druhej svetovej vojne.

Slovensko a stredná Európa v prácach Gurňáka

Zhodnoteniu geopolitickej polohy územia Slovenska z pohľadu zmien na politickej mape strednej Európy sa venoval vo viacerých svojich prácach Gurňák (2005, 2007 i iné) a Gurňák et al. (2014). Citovaný autor podotýka, že Slovensko, spolu s ďalšími tromi štátmi Višegrádskej štvorky (V4), Českom, Poľskom a Maďarskom, dnes môžeme jednoznačne zaradiť do stredovýchodnej Európy. Hoci navonok sa možno javí, že stredovýchodná Európa v súčasnosti predstavuje z geopolitického hľadiska pomerne kompaktný a stabilný región, Gurňák et al. (2014) podotýkajú, že ide o územie, ktoré „trpí“ svojou polohou medzi veľmocami Nemeckom a Ruskom. Ako ďalej hovorí, bohužiaľ, najnovšie udalosti (obdobie posledných 30 rokov) nám potvrdzujú, že hranice ešte stále nie sú nehybné a nemenné čiary a že ich zmena je viac či menej skrytým cieľom viacerých súčasných štátov, či vrcholných politických predstaviteľov týchto štátov. A ešte raz bohužiaľ, pomerne často sú „v hre“ o revíziu a úpravu hraníc aj hranice Slovenska.

Krejčí (2009) podotýka, že vyčlenenie regiónu stredovýchodnej Európy je problematické, pretože sa pri jeho vyčleňovaní miešajú koncepcie geografické, historické a aj politické. Odporúča stotožniť sa len s tvrdením, že stredná Európa všeobecne je skôr idea, ktorá v sebe skrýva nielen objektívne historické, geografické a politicko-mocenské postoje, ale aj postoje duchovné. Gurňák et al. (2014) upozorňujú, že pri

zohľadnení širších súvislostí môžeme konštatovať, že z hľadiska formovania súčasných štátov existujú v priestore stredovýchodnej Európy veľké rozdiely, ktoré pociťujeme pri vývoji tohto regiónu. V zásade môžeme hovoriť o troch typoch štátov, môžeme rozlíšiť skupinu novovzniknutých mladých štátov (i), skupinu vnútorne heterogénnych štátov z územného hľadiska (ii) a skupinu zmenšených štátov (iii).

Mladé štáty v zmysle bez reálnej historicko-politickej kontinuity so staršími štátnymi útvarmi. Vznikli spravidla separáciou od susedných štátnych útvarov, pričom teraz si vlastne začínajú budovať tradície vlastnej štátnosti. A aj na príklade Slovenska vidíme, že to nie je vôbec jednoduchá záležitosť. Časť týchto štátov, vrátane Slovenska, sa síce odvoláva na historicko-politickú kontinuitu so staršími štátnymi útvarmi, Slovensko napr. s Veľkou Moravou, reálna kontinuita je však často pochybná a je to viac v rovine kultúrnej, ako v štátoprávnej či dokonca územnej (Gurňák et al., 2014). A spájanie dnešného štátu s historickými postavami, ako napr. na Slovensku s Veľkomoravským kniežaťom Svätoplukom, vyznieva skôr úsmevne ako politicky a územne kontinuálne.

Skupina z územného hľadiska vnútorne heterogénnych štátov sa stretáva s celým radom problémov, vrátane veľkých regionálnych disparít (Poľsko, Rumunsko, Srbsko). Nepríjemné je, ako sú tieto regionálne disparity i v rovine národnostnej štruktúry obyvateľstva. Táto skupina štátov môže byť konfrontovaná s problémami separatizmu, prípadne autonomizmu, pričom sa v riešení týchto problémov môže oprieť o odvolávanie sa na pôvodné „staré“ jadrové priestory a ich výhody (Srbsko – staré Srbsko/Vojvodina, Rumunsko – staré Rumunsko/Sedmohradsko). Skupine zmenšených štátov sa zmenšilo územie vplyvom historických udalostí v nedávnej dobe, resp. ich územie je menšie ako územie historických štátnych útvarov (napr. Maďarsko). Táto skupina štátov môže byť, resp. „permanentne“ je iniciátorom revízie hraníc a nových územných zmien, najmä v prípade, že susedné štáty sú mladými stále nekonsolidovanými štátmi (Gurňák et al., 2014).

Kľúčovým fenoménom postavenia Slovenska v nielen v geopolitických, ale aj ekonomických sférach je jeho poloha (Paulov, 1992; Dostál a Hampl, 1992; Korec et al., 2005, Gurňák et al., 2014 a iní). Z geopolitického hľadiska je poloha Slovenska v strednej Európe dlhodobo pomerne exponovaná, čo sa znásobilo po roku 1993, keď sa Slovensko stalo samostatným nezávislým štátom. Ako uvádzajú Gurňák et al. (2014), dospeli sme však k poznatku, že určujúcim faktorom štátoprávneho postavenia Slovenska boli vonkajšie mocenské faktory. Pod pojmom mocenská sféra rozumieme oblasť, v ktorej určitá mocnosť realizovala svoje ciele, prípadne túto oblasť priamo alebo nepriamo ovládala, v prípade Slovenska napr. Nemecko v rokoch 1939 – 1945 a Sovietsky zväz v rokoch 1948 – 1989. Zaujímavé je, že vo všetkých týchto mocenských sférach malo územie Slovenska okrajovú polohu, čo naznačuje, že poloha Slovenska v strednej Európe vôbec nie je fenoménom stabilného politického vývoja. Napokon, ako pripomína citovaný autor, i začlenenie Slovenska do Európskej únie ho znova postavilo do okrajovej hraničnej polohy, čo sa stále prejavuje v jeho vnútro politickej i zahraničnopolitickej situácii. Ako upozornil Ištók (2003) po roku 1989 sa formuje nové mocenské rozdelenie stredovýchodnej Európy, pričom Slovensko, zdá sa, bude mať opäť hraničnú polohu. Podľa záverov,

ku ktorým dospel Krejčí (2009), pre Slovensko vyplýva z tohto zaujímavá skutočnosť, a síce, že „územie Slovenska je životne dôležité iba pre Slovákov“, pretože žiadna významná mocnosť tu nemá svoje životne dôležité záujmy.

5 FORMOVANIE ÚZEMIA SLOVENSKA V STREDNEJ EURÓPE, POZNÁMKA ŠTVRTÁ

Niekoľko poznámok k formovaniu hraníc Slovenska v strednej Európe v rokoch 1919 – 1920 po rozpade Rakúsko-Uhorska sme uviedli už v úvode. V tejto časti práce chce poukázať na niektoré fenomény zložitej problematiky formovania hraníc Slovenska, v kontexte jeho polohy v geopoliticky strategickom priestore strednej Európy. Pre podrobnejší pohľad geografa na túto problematiku by sme odkázali čitateľa na práce Vereš (2005), Gurňák et al. (2014), Kršák et al. (2015), Rychlík (2020), Kováč (2020) a ďalšie práce, ktoré túto problematiku spracovávajú komplexnejšie. Dnes môžeme konštatovať, že formovanie územia Slovenska v strednej Európe sa odohrávalo v období 4. jún 1920 – 4. január 1996. V januári 1996 totiž bola podpísaná nová zmluva o štátnych hraniciach medzi Slovenskom a Českom, ktorá ukotvila i menšie vzájomné výmeny územia (452 ha) a skrátila hranice medzi týmito dvomi štátmi z 285 km na 251,8 km. Ako uvádzajú Gurňák et al. (2014), týmto počínom sa uzatvorilo doterajšie formovanie územia Slovenska. Z pochopiteľných dôvodov budeme na tomto mieste pozornosť venovať hlavne dvom časovým úsekom dejín, rokom 1918 – 1920 a rokom 1938 – 1939.

Problému vymedzenia strednej Európy sme sa v predošlom texte venovali pozornosť práve z dôvodu jeho bezprostredného vplyvu na formovanie územia Slovenska. Slovenská republika je právom definovaná ako stredoeurópsky štát, dokonca možno priamo konštatovať, že sa nachádza v kontinentálnom a geopolitickom centre Európy (Michaeli a Ištók, 2000). Toto územie vždy predstavovalo isté rozhranie medzi mocenskými záujmami západných a východných mocností, kde sa prakticky v dlhej histórii kontinentu, prakticky už od začiatku nášho letopočtu, odohrávali dôležité historické geopolitické udalosti. Nováček (2012) napr. pripomína, že už v prvých storočiach nášho letopočtu viedla cez územie dnešného Slovenska kontaktná a konfliktná zóna medzi južnou, rímskou Európou a severnou, barbarskou Európou. Po usídlení sa Slovanov a Avarov v oblasti strednej Európy a počas formovania Franskej ríše, sa táto antická severo-južná dualita Európy postupne menila na západno-východnú dualitu.

Územie dnešného Slovenska sa zaradilo do západno-stredoeurópskeho kultúrneho priestoru. Stredoveké Uhorsko, ktorého dlhodobou súčasťou Slovensko bolo, sa stalo okrajovou baštou západno-stredoeurópskeho latinsko-románskeho kultúrneho priestoru a územie Slovenska tak nadobudlo mimoriadny strategický význam ako tá časť Uhorska, ktorá bola pod silným kultúrnym a mocenským vplyvom Západu, teda z nemecko-rakúskeho, ale tiež českého priestoru. O mimoriadnom význame Slovenska ako súčasť strednej Európy svedčia nielen početné boje o ovládnutie jeho územia, ale napr. tiež dodnes preukázateľná snaha panovníkov o jeho opevnenie

v podobe sústavy pohraničných hradov. Rovnako tak na význam polohy územia dnešného Slovenska poukazuje aj vývoj v ranom novoveku, počas ktorého Slovensko tvorilo jadro habsburských území v Uhorsku (Gurňák et al., 2014).

Udalosti v období 1918 – 1920 v kontexte vzniku Slovenska ako politického regiónu

Tomáš Garigue Masaryk predložil v neutrálnom Holandsku už v dňoch 24. a 25. októbra 1914 svojmu priateľovi Robertovi William Seton Watsonovi predstavu o budúcom česko-slovenskom štáte. Vtedy ešte celkom určite nikoho nenapadlo, že by táto vojna mala rozhodnúť o hraniciach nejakého Slovenska, ktoré sa nedalo nájsť na nijakej mape a existovalo iba v hlavách romantických slovenských básnikov. Watson z tohto stretnutia urobil memorandum, ktoré následne odovzdal britskej vláde. Bol to dokument, kde sa písalo nielen o charaktere česko-slovenského štátu a dôvodoch jeho vytvorenia, ale aj o jeho hraniciach (Kováč, 2020). Hranice štátu mali tvoriť v jeho západnej časti historické hranice krajín svätováclavskej koruny a na severe a vo východnej časti tiež historická hranica medzi Uhorskom a Haličou. Úplne novou hranicou, ktorú bude treba vytvoriť, mala byť hranica medzi budúcim česko-slovenským štátom a budúcim Maďarskom, teda južná hranica Slovenska. Ako hovorí Kováč (2020), hneď na začiatku bolo jasné, že „Zo všetkých hraníc Československa najproblematickejšie bude vymedzenie južnej hranice Slovenska“.

V memorande sa hranica medzi Slovenskom a Maďarskom dost' podrobne popísala. „Hranica Slovenska by sledovala rieku Moravu až k jej ústiu do Dunaja, potom by sledovala tok Dunaja až k ústiu rieky Ipel'. Ďalej by hranica sledovala tok Ipľ'a takmer až k jeho prameňom a odtiaľ podľa možnosti najpresnejšou národopisnou hranicou medzi Slovákmi a Maďarmi a ďalej medzi Slovákmi a Rusínmi. Zahrňovali by teda Prešporok a Košice, ale Tokaj a jeho vinice by zostali Maďarsku, zatiaľ čo Užhorod, Mukačevo a Marmarošská Sihot' by boli pričlenené k ruskej ríši“ (Kováč, 2020).

Udalosti v závere 1. svetovej vojny a vznik Československa 28. októbra 1918 zásadne zmenili pomery na území Slovenska. Československo bolo ešte pred svojím oficiálnym vznikom považované, vďaka zahraničnému odboju, za spojenecký štát víťazných mocností. Ako uvádzajú Gurňák et al. (2014), „Uhorsko (Maďarsko) si na rozdiel od Rakúsko-Uhorska snažilo uchovať svoju integritu aj na konci roka 1918. Bolo však ako porazený štát nútené, síce neochotne, podriaďiť sa diktátu veľmocí“. Pokusy maďarských vlád o zvrátenie vznikajúcej situácie neboli úspešné a stanovená demarkačná línia sa stala základom pri mierových rokovaníach, ktoré vyvrcholili podpísaním už spomínanej mierovej zmluvy v Trianone v roku 1920. Teda, ešte raz, 4. júna 1920 bola v Paríži, v chodbe, ktorá spája zámky Malý Trianon a Veľký Trianon, podpísaná tzv. Trianonská mierová zmluva s Maďarskom, ktorá spolu s mierovou zmluvou s Rakúskom podpísanou už 10. septembra 1919 v Saint-Germain-en-Laye, urobili definitívnu bodku za existenciou Rakúsko-Uhorska. Môžeme povedať, že až toho 4. júna 1920 sa prvýkrát objavilo na mape sveta Slovensko.

Ako pripomínajú Gurňák et al. (2014), je potrebné zdôrazniť, že vymedzenie územia Slovenska nastalo v preň mimoriadne priaznivej politickej a mocenskej kon-

štelácii, kedy sa za československé, ale aj za rumunské a srbské/juhoslovenské územné požiadavky voči Maďarsku postavilo Francúzsko ako hlavný organizátor a vyjednávač na mierovej konferencii a presvedčili prípadnú neochotu a nedôveru ostatných veľmocí, najmä Veľkej Británie a čiastočne aj USA.

Mierové zmluvy s Rakúskom a Maďarskom boli logickým dôsledkom porážky Rakúsko-Uhorska a jeho následného rozpadu. Akokoľvek boli hranice nových štátov predovšetkým výsledkom prania víťazov, je nutné mať na zreteli, že sa tu prejavil aj prirodzený proces tvorby nových národných štátov, ktorý ostatne prebieha dodnes. Pri hodnotení vzniknutej hranice medzi Slovenskom a Maďarskom je dôležité uvedomiť si správnosť poznámky Kováča (2020), „uznávame národnostný princíp, ale ten nie je najvyšší“. Už pred konferenciou v Paríži v roku 1919 boli československou diplomaciou dohodnuté niektoré pevné body: hranica na Dunaji s dôležitým prístavom v Bratislave (Prešporku), hranica na Ipli a tiež príslušnosť Košíc do Československej republiky tak, ako to požadoval Masaryk už vo svojich memorandách v roku 1914.

Špecifickým problémom bolo tiež formovanie východnej hranice Slovenska. O spojení Podkarpatskej Rusi, Slovenska a Českých zemí do jedného štátu sa rokovalo v roku 1918 aj v USA, kde okrem iného prebehlo aj referendum o tejto otázke. Právnik Anton Beskid, ktorý bol v decembri 1918 spoluzakladateľ Rusínskej národnej rady, už v januári 1919 predal vláde v Prahe rozhodnutie Rusínov a rusínskych politikov o spojení s Československom. Neskôr bol členom delegácie na Versailleskej mierovej konferencii a v roku 1923 bol menovaný guvernérom Podkarpatskej Rusi. Treba podotknúť, že rok 1919 bol v Podkarpatskej Rusi mimoriadne búrlivý. O jej ovládnutie sa usilovali nielen miestni Huculovia, ale aj Maďari a československí vojaci museli s armádou Maďarskej republiky tvrdo bojovať. Definitívnu „bodku“ za týmito bojmi dala až spomínaná mierová zmluva zo 4. júna 1920, ktorá „priradila“ Podkarpatskú Rus k Československu. Súčasťou Československa bola potom Podkarpatská Rus dlhých 20 rokov, treba však podotknúť, že Československo sa jej vzdalo „de iure“ až v júli 1945, keď predseda československej vlády Zdeněk Fierlinger podpísal v Moskve s Vjačeslavom Molotovom zmluvu o odstúpení. Prezident Edvard Beneš však už skôr naznačoval Josifovi Stalinovi, že sa Československo tejto krajiny vzdá (Cechl, 2018).

Udalosti v období 1938 – 1939 v kontexte zmien hraníc Slovenska

Maďarsko veľmi rýchlo po uzavretí Trianonskej mierovej zmluvy v roku 1920 pochopilo, že jednou z najefektívnejších ciest vedúcich k oslabeniu postavenia Československa a získania územia je skrytá podpora autonómie a neskôr separatizmu zo strany Slovenska a Podkarpatskej Rusi, čo sa v konečnom dôsledku rozpadom Československa v rokoch 1938 – 1939 v plnej miere aj potvrdilo. České krajiny oklieštené o Sudety sa vo veľmi krátkom čase stali nemeckým protektorátom a geopolitické smerovanie Slovenska poznačilo z Hitlerovej vôle Nemecka. Práve v dôsledku mocenskej taktiky Nemecka bol vytvorený samostatný Slovenský štát na jar 1939, hoci na značne oklieštenom území. Nemecko týmto získalo „vzorový“ satelit, ktorý

sa až do leta 1944 vcelku dôsledne držať nemeckých inštrukcií a predovšetkým sa ako jediný „spojenec“ na jeseň v roku 1939 pridal k útoku na Poľsko (Kováč, 1998).

Zmenená geopolitická situácia v Európe v lete roku 1938 viedla najskôr k podpisu Mníchovskej dohody, ktorá sa Slovenska dotkla len okrajovo, ale územne predsa len citeľne, Slovensko stratilo Petržalku a Devín. Čo však bolo pre Slovensko neprijemnejšie, následne po Mníchovskej dohode sa otvorila cesta k revízii trianonskej (česko-)slovensko-maďarskej hranice. Už na konci roka 1938, 9. – 13. októbra, prebehli neúspešné bilaterálne slovensko-maďarské rokovania v Komárne. Vzájomne pochopiteľne nezlučiteľné stanoviská oboch strán mala následne vyriešiť medzinárodná arbitráž veľmocí. Dňa 2. novembra 1938 vo Viedni ministri zahraničných vecí „mussoliniovského“ Talianska a „hitlerovského“ Maďarska predložili zástupcom ešte stále Česko-Slovenska a Maďarska svoj verdikt, ktorý bol pre Slovensko veľmi nepriaznivý. Nová hranica medzi Slovenskom a Maďarskom bola stanovená dosť jednostranne, tentoraz v prospech Maďarska (Gurňák et al., 2014).

Územie, ktoré muselo Slovensko odstúpiť Maďarsku malo rozlohu 10 565 km², čo bolo 21,5 % územia Slovenska. Na tomto odstúpenom území žilo až 852 332 obyvateľov, čo bolo 25,6 % obyvateľov Slovenska. Na odstúpenom území žilo až 290 107 Slovákov, čo predstavovalo 34 %, Maďarov bolo na odstúpenom území 502 876, čo činilo 59 %. Zostávajúcich 7 % tvorili ostatné národnosti. Na novom území Maďarska sa tak ocitlo až 88 % Maďarov, žijúcich na pôvodnom území Slovenska. Ako uvádzajú Gurňák et al. (2014), Nemecko a Taliansko zámerne vychádzali pri viedenskej arbitráži stanovovaní „národne spravodlivých“ hraníc z údajov posledného rakúsko-uhorského sčítania obyvateľstva z roku 1910, ktoré bolo pre Maďarsko veľmi výhodné.

Okrem Maďarska presadilo na jeseň 1938 hraničné zmeny aj Poľsko, ktorému muselo Slovensko po ozbrojenom útoku odstúpiť už v októbri 1938 7 obcí na Kysuciach, Orave a Spiši s celkovou rozlohou územia 221 km².

Hektický vývoj územných zmien Slovenska v tomto predvojnovom období vyvrcholil v roku 1939 vyhlásením nezávislosti Slovenska pod Nemeckou ochranou 14. marca 1939 a ďalšími zmenami hraníc. Pre nezávislé Slovensko sa začal používať termín „Slovenský štát“. Vereš (2005) po vzniku samostatného Slovenska v roku 1939 hovorí o „prvom Slovenskom štáte“ z roku 1939 a druhom „Slovenskom štáte“ z roku 1993. Poslednou úpravou hraníc v období konca roka 1938 bolo opätovné získanie území Slovenskom obsadených v októbri 1938 Poľskom. Slovensko vtedy získalo i bývalé územia Uhorska, ktoré obsadilo Poľsko už v roku 1920 (Gurňák et al., 2014).

6 SLOVENSKO A JEHO ÚZEMIE V POVOJNOVÝCH GEOPOLITICKÝCH SÚVISLOSTIACH, POZNÁMKA PIATA

Je zrejmé, územie Slovenska a aj Slovensko ako politických región, vzhľadom na svoju polohu v strednej Európe a polohu medzi hlavnými mocenskými hegemon-

mi v strednej Európe, sa v rokoch po 1. svetovej vojne a 2. svetovej vojne stalo horúcim predmetom geopolitických úvah. Na tomto mieste len stručne načrtujeme niektoré týchto úvah, ktoré mali vzťah k formovaniu územia i geopolitickej orientácie Slovenska.

Tragická 1. svetová vojna a následný rozpad Rakúsko-Uhorska mali za následok, že územie Slovenska ako súčasť Československa sa dostalo do významnej geopolitickej polohy v rámci tzv. „sanitárneho kordónu“, a to konkrétne medzi novovzniknutým Sovietskym zväzom a západom, na ktorého čele stále stálo hegemónistické Nemecko. Význam Slovenska v Strednej Európe nadobudol strategické rozmery aj v súvislosti s tým, že oddeľovalo medzivojnové Poľsko na severe od Maďarska na juhu, ktoré boli pod autoritárskymi vládami a v neposlednom rade sa vďaka územiu Slovenska mohli české krajiny vymaniť z hroziaceho „nemeckého obkľúčenia“ (Klimek a Kubů, 1995).

Strategickú dôležitosť, ktorou sa teda Slovensko v tom čase vyznačovalo, si plne uvedomovalo najmä Maďarsko, ktoré sa napriek podpisu Trianonskej zmluvy nikdy nevzdalo myšlienky na obnovu Uhorska. A hoci za daných mocenských pomerov bolo vzájomné spolužitie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte jedinou možnosťou ako prerušiť stáročné mocenské väzby voči Nemecku (bývalej Svätej ríši rímskej) či k Uhorsku, takýmto zjednotením na seba Československo zároveň obrátilo všetky expanzívne, resp. revanšistické snahy oboch spomenutých strán (Klimek a Kubů, 1995).

Ukončenie 2. svetovej vojny pre znamenalo pre Československo razantný nástup vplyvu Sovietskeho zväzu, pod ktorým sa najskôr, hneď po ukončení vojny v roku 1945, ocitlo nepriamo, no po udalostiach z roku 1948 smerujúcich ku komunistickej totalite, takmer priamo. Zmenu politickej orientácie po 2. svetovej vojne obnoveného Československa zapríčinilo niekoľko faktorov, z ktorých najvýznamnejšiu úlohu zohrali podľa Šutaja (2012) faktor mocenský, územie Československej republiky oslobodila a načas obsadila sovietska armáda a faktor politický, najmä fenomén „Mnichovskej zrady“ zo strany západných mocností Veľkej Británie, Nemecka, Francúzska a Talianska. Spojenectvo so Sovietskym zväzom malo však aj iný rozmer.

Dnes sa však niektorí autori domnievajú, že práve na Stalinov tlak voči námietkam USA a Veľkej Británie, bolo možné v Československu realizovať také opatrenia, akými bol napr. odsun Nemcov, čím sa v českých krajinách znížil predpoklad hrozby neskoršieho opätovného nemeckého revanšizmu, prípadne separatizmu. Podobne sa takýmto spôsobom československá vláda pokúsila riešiť aj „maďarskú otázku“ na území Slovenska, voči ktorej však na Parížskej mierovej konferencii v roku 1947 zaujali západné mocnosti rezolútny odpor. Napriek tomu však bola, so značnou mierou podpory zo strany sovietskej diplomacie, presadená výmena vyše desiatich percent obyvateľstva maďarskej národnosti za Slovákov žijúcich v Maďarsku (Šutaj, 2012).

Sformovaním dvoch mocenských blokov a s ním súvisiacim rozdelením Európy tzv. železnou oponou, sa vytvorila nová geopolitická situácia, v ktorej Československá republika získala opätovne okrajovú a nárazníkovú pozíciu medzi západnou

kapitalistickou Európou a východným socialistickým Sovietskym zväzom, no už ako faktický vazal Sovietskeho zväzu, a súčasť širšej sovietskej východnej Európy. Treba povedať, že územie Slovenska z väčšej časti predstavovalo stabilné zázemie sovietskeho bloku, zatiaľ čo české krajiny, najmä ich západné pohraničie, zohrávali najmä v 50. rokoch 20. storočia úlohu akejsi „frontovej“ zóny.

Na základe tejto pozície stabilného zázemia sovietskeho bloku možno predpokladať, že i tento faktor prispel k rozvoju Slovenska minimálne počas prvých dekád komunistickej totality, berúc do úvahy vysídľovanie českého pohraničia, ktoré s výnimkou priemyselných centier zostalo menej rozvinuté ako ostatné oblasti Česka. Politika Československa sa najmä v 50. a 60. rokoch minulého storočia vyznačovala snahou vyhnúť sa trvalej dislokácii sovietskej armády na svojom území, v roku 1946 sa po oslobodení stiahla, ku ktorej však i napriek tomu došlo a to za všeobecne známych okolností z roku 1968. V tomto období tvorilo Slovensko z vojensko-strategického hľadiska naopak menej významnú časť Československej socialistickej republiky, o čom napokon svedčí nielen postup okupačných síl Varšavskej zmluvy zameraný v prvom rade na obsadenie Prahy a uzatvorenie západných hraníc, ale aj samotné rozmiestnenie sovietskych okupačných vojsk v rokoch 1968 – 1990, kedy ich ťažisko bolo sústredené na českom území, najmä v jeho severozápadnej časti (Kršák et al., 2015).

Vývoj v strednej Európe z konca 20. storočia, ktorý začal v jeho 80. rokoch, sa v Európe vyznačoval „plošným“ demokratizačným procesom. S ním sú bezprostredne spojené aj udalosti vedúce k rozpadu Sovietskeho zväzu a tým aj ukončeniu studenej vojny, čo pre Československo znamenalo začiatok procesu vymanenia sa spod sovietskej nadvlády a po roku 1989 aj postupnú obnovu demokratického štátneho zriadenia. Najrozhodujúcejším momentom sa však pre Slovákov stal rok 1992, kedy vývoj smeroval k rozdeleniu Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a následnému vzniku samostatnej Slovenskej republiky 1. januára 1993. I keď, napriek oficiálnym prozápadným deklaráciám, zostávalo politické a ekonomické smerovanie Slovenska počas 90. rokov pomerne neisté, napokon jednoznačne prevážil prointegračný a prozápadoeurópsky kurz slovenskej politiky, ktorý Slovensko doviedol k členstvu v NATO a v Európskej únii (Gurňák et al., 2014).

Všeobecne sa teda dá tvrdiť, že vývoj na Slovensku po roku 1993 znamenal postupný odklon od provýchodnej, resp. proruskej orientácie slovenskej zahraničnej politiky, a zároveň tak aj nástup nového geopolitického modelu usporiadania bývalých socialistických satelitov, vrátane novovzniknutej Slovenskej republiky. Hoci v prvých rokoch procesu demokratickej transformácie politická scéna na Slovensku vykazovala prakticky všetky známky nestability, vstup do štruktúr OECD, NATO a nakoniec aj do Európskej únie, jasne deklaroval, že napriek domácej politickej turbulencii sa Slovensko neplánuje odchýliť od nastavenej orientácie smerom k západným hodnotám.

Zahraničná politika Slovenskej republiky sa však neskôr, najmä po roku 1998, začala vyznačovať kontinuitou a napredovala výraznými krokmi, pričom popri snahách o zapadnutie do euroatlantických štruktúr venovala značnú pozornosť aj budovaniu vzťahov s Nemeckom, Francúzskom, Veľkou Britániou a Spojenými štátmi

americkými, ktoré napokon patria medzi hlavných strategických partnerov Slovenska dodnes. Pristúpenie Slovenskej republiky najmä do radov Európskej únie 1. mája 2004 demonštrovalo zavŕšenie niekoľkoročného úsilia štátu na spolupodieľaní sa na živote v Európe v rámci spoločného integrovaného priestoru, čo malo, najmä s ohľadom na neľahký proces demokratizácie, pre budúce ambície Slovenska veľký význam. Z mladej a malej, ale územne stabilizovanej krajiny, hľadajúcej cestu k demokracii západného charakteru, voči ktorej na začiatku zahraničie zaujalo skôr skeptický postoj, sa za pomerne krátke reformné obdobie, stal štát, ktorý je vo svete všeobecne akceptovaný. Ako upozornil Török (2014), Slovenská republika vstupom do NATO a Európskej únie neprevzala na seba len výhody vyplývajúce z členstva v týchto organizáciách, ale aj spoluzodpovednosť za vývoj vo svete. Na túto skutočnosť akoby časť politického spektra na Slovensku v posledných rokoch zabúdala.

7 ZÁVER

V geografii mali región a politický región prakticky od etablovania sa modernej geografie v polovici 19. storočia postavenie významného predmetu výskumu. Prístupy k nemu sa v priebehu vývoja paradigmy geografie menili, možno dospieť k záverom, že tak, ako mala geografická komunita svojho času tendenciu inklinovať buď k výhradne deterministickému alebo skôr k idealistickému prístupu, tak sa napokon v chápaní regiónu ustálili „progresívnejšie“ predstavy, prísudzujúce primeranú mieru významu ako prírode, tak aj vplyvu spoločnosti. Podobne ako pri iných výskumných otázkach v geografii, tak sa aj z regiónu vyvinul fenomén interdisciplinárneho bádania. Z geografie región „svoju problematiku“ postupne rozšíril aj do iných prírodných a spoločenských vied, najmä do ekonómie, sociológie a politológie. V polovici 50. rokov minulého storočia, najmä pod kuratelou geografie a ekonómie, vznikla osobitná samostatná vedná disciplína, regionálna veda.

Politické vedy a geografia sa stretávajú v problematike, kde sa aj geografi aj politológovia intenzívne venujú problematike politického regiónu. V príspevku sme sa zamerali pomerne detailne na jeho definovanie a jeho dominantné atribúty, ktorými sa vyznačuje. Súčasne sme potvrdili ďalší rozmer, ktoré v sebe nesie tento pojem, a tým je jeho bezprostredná spätosť so štátom, ktorý samotný do pozície politického regiónu možno bezpochyby stavať. Poznatky o politickom regióne sme následne včlenili do diskusie o pojme stredná Európa. Môžeme konštatovať, že pri hľadaní odpovedí na to, čo strednú Európu determinuje ako svojbytný región má problematika politického regiónu významnú pozíciu. Napriek pomerne výraznej nejednoznačnosti kritérií, ktorá snahám o vymedzenie regiónu strednej Európy zvyčajne predchádza, sme názoru, že po dôkladnom vyhodnotení fyzicko-geografických i kultúrnych kritérií, je možné pozorovať celý rad znakov, ktoré strednú Európu charakterizujú a ktoré z nej zároveň, v našich úvahách, robia komplexný politický región, resp. supraštátny politický systém de facto.

Pozícia Slovenska na mape Európy je dlhodobou strategická najmä z dôvodu jeho mimoriadne centrálnej polohy v Európe, resp. v strednej Európe. Pokiaľ kritériá

hodnotenia o niečo zúžime a zameriame sa na konkrétne stredoeurópske súvislosti, musíme konštatovať, že pozícia Slovenska v regióne strednej Európy je nespochybniteľná a geopoliticky veľmi významná, prakticky od jeho objavenia sa na mape sveta a samozrejme aj na mape Európy, v roku 1920. Hoci sa výpočet konkrétnych štátov patriacich do strednej Európy líši od autora k autorovi, územie dnešného Slovenska nevynecháva žiaden z nich od spomínaného roku 1920, čo považujeme za dôkaz toho, že vždy bolo, je a aj zostane súčasťou tohto regiónu Európy.

Prijatie Slovenskej republiky do NATO v roku 2002 a najmä za riadneho člena Európskej únie 1. mája 2004, demonštrovalo zavŕšenie niekoľkoročného úsilia štátu na spolupodielaní sa na živote v Európe v rámci spoločného integrovaného priestoru. Prijatie Slovenska do NATO a Európskej únie malo, najmä s ohľadom na neľahký proces demokratizácie v dovtedy v totalitnom komunistickom štáte, pre budúce ambície Slovenska veľký význam. Z mladej a malej, ale územne stabilizovanej krajiny, hľadajúcej cestu k demokracii západného charakteru, voči ktorej na začiatku zahraničie zaujalo skôr skeptický postoj, sa za pomerne krátke reformné obdobie, stal štát, ktorý je vo svete všeobecne akceptovaný. Ako upozornil Török (2014), Slovenská republika vstupom do NATO a Európskej únie neprevzala na seba len výhody vyplývajúce z členstva v týchto organizáciách, ale aj spoluzodpovednosť za vývoj v Európe a vo svete. Na túto skutočnosť akoby časť politického spektra na Slovensku v posledných rokoch zabúdala.

Literatúra

- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V. 1990. *Úvod do regionálnej geografie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, 120 s.
- BIENIADA, R. 2014. Region - wybrane aspekty teoretyczne. *Spoloczeństwo i Polityka*, 40, 3, 120-131.
- BUSEK, E. 2009. Střední Evropa – co je to? In Trávníček, J. (ed.) *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno, Host, 31-46.
- CECHL, P. 2018. Podkarpatská Rus, slavná legenda za horami. *Týden historie*, 5, 42-45.
- COHEN, S. B. 1974. *Geography and Politics in a World Devided*. New York, Oxford University Press Inc, 2nd edition, 356 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. 1992. Urbanization, administartion, and economies: future geopolitical and geo-economic changes. In Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M. (eds.) *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia – International Viewpoints*, 191-203.
- GLASSNER, M., FAHRER, C. 2004. *Political Geography*. Hoboken, Wiley and Sons.
- GONĚC, V. 2011. Geografie, geopolitika a kulturologie mezi vědou, sebaklamem a zlou vůlí. K pojetí střední Evropy počátkem 20. Století. In Ivaničková, E. *Kapitoly z historie stredo-európskeho priestoru v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 116-144.
- GURŇÁK, D. 2005. Teritoriálna stabilita súčasných štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. *Acta Geographica Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, Supplementum 3, 154-160.
- GURŇÁK, D. 2007. *Vývoj politickej mapy stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy*. Bratislava, Kartprint.
- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., LAUKO V. 2007. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava, Geo-grafika, 140 s.

- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., MÁRIÁSSYOVÁ, A. 2014. Meniaca sa geopolitická poloha Slovenska. In LAUKO, V. a kol. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava, Univerzita Komenského, 33-65.
- HARTSHORNE, R. 1959. *Is Geography decided between "Systematic" and "Regional" Geography? Perspective Data of Geography*. Chicago, 1959.
- HNÍZDO, B. 1994. Základní geopolitické teorie. *Mezinárodní vztahy*, 4, 72-79.
- HNÍZDO, B. 2002. Geopolitická pojetí střední Evropy. In Cabada, L. a kol. *Perspektivy regionu střední Evropy*. Plzeň, Západočeská univerzita, 35-48.
- HODŽA, M. 1997. *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*. Bratislava, Vydavateľstvo Kalligram, spol. s r. o. Bratislava, 359 s.
- HUNTINGTON, S. 2001. *Střet civilizací. Boj o kulturu a proměna světového řádu*. Praha, Nakladatelství Rybka Publishers Praha, 447 s.
- IŠTOK, R. 1995. Štát ako politický región a jeho postavenie v politickogeografickom výskume. In Hochmuth, Z. (ed.) *Reliéf a integrovaný výskum krajiny. Zborník z vedeckej konferencie 26. – 27. 1995*. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, Prešov, 102-106.
- IŠTOK, R. 1997. *Štát na politickej mape sveta. Politickogeografické a geopolitické aspekty*. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 170 s.
- IŠTOK, R. 1999. Regionálny štát a jeho politickogeografická interpretácia. In *Acta facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy. Folia Geographica 3. Zborník štúdií z XII. Zjazdu SGS*. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovská univerzita v Prešove, 139-144.
- IŠTOK, R. 2002. Karpatský región a jeho historicko-geografická reflexia v kontexte medzivojnového obdobia (1918-1939). In Švorc, P. et al. (eds.) *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský región v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Prešov, Univerzum, 13-19.
- IŠTOK, R. 2003. *Politická geografia a geopolitika*. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove, 392 s.
- IŠTOK, R. 2012. *Priestorovo-politická štruktúra sveta a jej vývojové tendencie v období globalizácie*. [online]. Prešovská univerzita v Prešove. [cit. dňa 05. 04. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.unipo.sk/public/media/12484/Priestorovo-politick%C3%A1%20%20sveta.pdf>>
- JAKABOVÁ, Z. 2010. Politický región – definície, klasifikácia a regionalizácia na príklade regiónu Strednej Európy. In *Mladí vedci 2010. Zborník vedeckých prác doktorandov, mladých vedeckých a pedagogických pracovníkov*. Nitra, Fakulta prírodných vied UKF, 471-477.
- JAKABOVÁ, Z., JENČO, M. 2010. Komparatívna analýza prístupov k vymedzeniu region Strednej Európy. *Geographia Cassoviensis*, 4, 2, 27-31.
- JEŽEK, J. (2008). Aktuální témata regionálního rozvoje. In Wokoun, R., Malinovský, J., Damborský, M., Blažek, J. a kol. (2008). *Regionální rozvoj: východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování*. Linde, Praha, 282-287.
- JORDAN, P. 2005. Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien. *Europa Regional*, 13, 4, 62-173.
- KARLSSON, I. 1998. *Európa a národy - európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií vo vydavateľstve Academic Electronic Press Bratislava, 146 s.
- KEATING, M. 1997. The Invention of Regions: Political and Territorial Government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy and Space*, 15, 4. 383-398.
- KLAPKA, P. (2019). *Regiony a regionální taxonomie; koncepty – přístupy – aplikace*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 458 s.

- KLIMEK, A., KUBŮ, E. 1995. *Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku (ISE), 115 s.
- KOREC, P., MATU, P., ONDOŠ, S., PÁLKOVÁ, P. 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 – 2004*. Geo-grafika, Bratislava, 227 s.
- KOTER, M. 1993. Region polityczny. Geneza, ewolucja i morfologia. In Handke, K. (eds.) *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*. Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KOVÁČ, D. 1998. *Dejiny Slovenska*. Praha, Nakladatelství lidové noviny, 401 s.
- KOVÁČ, D. 2020. Hranice Slovenska v česko-slovenskom zahraničnom odboji na mierovej konferencii v Paríži. *Historická revue*, XXXI, 6, 12- 17.
- KRÁL, V. 1993. Poznávejme cizí zeměpisné názvy. Střední Evropa. *Geografické rozhledy*, 3, 66-69.
- KREJČÍ, O. 2000. *Geopolitika středoevropského prostoru. Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky*. Praha, EKOPRESS, 318 s.
- KREJČÍ, O. 2009. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 326 s.
- KRŠÁK, P. a kol. 2015. *Ottov historický atlas Slovensko*. Bratislava, Ottovo nakladateľstvo, 560 s.
- KUČEROVÁ, I. 2012. Region of Central Europe or middle Europe? In *Contemporary issues of World Economics and Politics: International Relations 2012, Conference proceedings: 13th International Scientific Conference: Smolenice Castle, 2012*. Bratislava, EKONOM, 99-109.
- KUČEROVÁ, I. 2015. *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 232 s
- LEMBERG, H. 1985. Ke vzniku pojmu „Východní Evropa“ v 19. Století. Od „Severní“ k „Východní“ Evropě. In Havelka, M., Cabada, L. (eds.) *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, 37-76.
- MASARYK, T. G. 1925. *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*. Praha, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, 640 s.
- MASARYK, T. G. 2016. *Nová Evropa – Stanovisko slovanské*. Praha, Ústav T. G. Masaryka, 256 s.
- MICHAELI, E., IŠTOK, R. 2000. Formovanie územia Slovenska a geopolitické zhodnotenie jeho polohy v kontexte Strednej Európy. In Terem, P. (ed.) *Dynamické vývojové procesy a štruktúry a ich medzinárodný context*. Banská Bystrica, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, UMB Banská Bystrica, 276-283.
- NOVÁČEK, A. 2012. *Dualita Evropy: historickogeografická analýza*. Praha, Česká geografická společnost, 241 s.
- PAULOV, J. 1992. K novému rámcu regionálneho rozvoja Slovenska. *Geographia Slovaca*, 1, 23-28.
- ROŚCISZEWSKI, M. 1962. *Próba przedstawienia rozwoju koncepcji geografii regionalnej we Francji*. Przegląd zag. lit. geograficznej 3. Warszawa, 52-79.
- RYCHLÍK, J. 2020. Mierové zmluvy z rokov 1919-1920 a problem ich vnímania. *Historická revue*, XXXI, 6, 6-11.
- ŠUTAJ, Š. 2012. *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram, 193 s.
- TEJ, J. 2002. *Región a správa*. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 182 s.
- TEREM, P., LENČ M. 2011. Central European Identity – Visegrad Group. In *Identités, citoyennetés et démocratie: 20 ans après. Actes de la Conférence Internationale de Charleroi*. Bruxelles, BRUYLANT, 79-94.
- TÖRÖK, M. 2014. Tri obdobia dvoch desaťročí zahraničnej politiky Slovenskej republiky. *Politické vedy*, 17, 3, 112-151.

- VARGOVÁ, Z. 2015. *Koncepcie strednej Európy*. Nitra, Fakulta stredoeurópskych štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 120 s.
- VEREŠ, M. 2005. *Slovensko, formovanie sa územia a národa*. Univerzita Komenského, Bratislava, 176 s.
- VOLNER, Š. 2010. *Geopolitika. Klasická, nová, EÚ - geopolitický aktér 21. storočia*. Bratislava, PhDr. Milan Štefanko – Vydavateľstvo IRIS, 495 s.
- WHITTLESEY, D. 1954. The Regional Concept and the Regional Method. In James, P., Jones, C. *American Geography-Inventory and Prospect*. New York, Syracuse University Press, 19-68.

A few remarks on Slovakia as a political region

Summary

The decisive moment for the emergence of Slovakia as a political region was probably on June 4, 1920, when it was signed in Paris, in the corridor connecting the castles of Little Trianon and Great Trianon, signed by the so-called The Treaty of Trianon with Hungary, which, together with the peace treaty with Austria signed on 10 September 1919 in Saint-Germain-en-Laye, made the final point behind the existence of Austria-Hungary. This peace treaty definitively established the southern border of Slovakia, the border between Slovakia and Hungary. We can say that it was not until June 4, 1920 that Slovakia first appeared on the world map.

Although the borders of the new states rising by The Treaty of Trianon were primarily the result of the wishes of the winners in world war, it must be borne in mind that the natural process of nation-building also manifested itself here. This process is finally going on in the world to this day. It is therefore not right for someone today to weep over the demise of the monarchy or blame the new state for being created on a national principle.

Apart from the Slovak state in the years 1939-1945 on January 1, 1993, Slovakia became an independent state for the first time in its history. We could assign the adjective political region to Slovakia. Slovakia lies in Central Europe, respectively, together with three other member states of the V4 group, the Czech Republic, Poland and Hungary in the eastern part of Central Europe. The territory of Slovakia, together with the territory of the surrounding states generally accepted in the region of Central Europe, has long been between the two geopolitical powers of Germany and Russia. After 1945, Slovakia entered the sphere of influence of the Soviet Union. After Slovakia's accession to NATO in 2002 and Slovakia's accession to the European Union in 2004, Slovakia geopolitically joined Western Europe.

The accession of the Slovak Republic, especially to the European Union on 1 May 2004, demonstrated the completion of several years of the state's efforts to participate in life in Europe within a common integrated space, which was of great importance for Slovakia's future ambitions, especially in view of the difficult democratization process. Slovakia, a young and small, but territorially stabilized country, looking for a way to a western democracy, which at the beginning was rather skeptical in the view of abroad, became a state in the world accepted in relatively short period of reform. As Török (2014) pointed out, by joining NATO and the European Union, the Slovak Republic has not only assumed the benefits of membership in these organizations, but also co-responsibility for developments in the world. This fact seems to have been forgotten by some parties of the political spectrum in Slovakia in recent years.